

DAMAR

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Stavovi građana Crne Gore o ratovima na prostoru bivše SFRJ od 1991. do 1999. i procesuiranju ratnih zločina

UVOD

U posljednjim decenijama 20. vijeka, prostor bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije bio je poprište niza sukoba koji su duboko obilježili njegove narode i regiju. Od osamostaljenja Slovenije i Hrvatske 1991. godine, pa sve do završetka sukoba na Kosovu 1999. godine, ratovi i njihove posljedice ostavili su neizbrisiv trag na kolektivnu svijest stanovnika ovog područja.

Iako je prošlo više od dvije decenije od završetka ovih sukoba, sjećanja na njih i dalje su svježija u sjećanju mnogih. Kako bi razumjeli dubinu ovih osjećaja i percepciju događaja iz tog perioda, sprovedeno je istraživanje pod nazivom "Stavovi građana Crne Gore o ratovima na prostoru bivše SFRJ od 1991. do 1999. i procesuiranju ratnih zločina".

Predmet ovog istraživanja su stavovi građana Crne Gore o ključnim događajima i momentima tokom ratova na prostoru bivše SFRJ od 1991. do 1999. godine, kao i o procesuiranju ratnih zločina koji su se dogodili tokom tog perioda.

Cilj istraživanja je da se utvrdi kako građani Crne Gore percipiraju ove događaje, koje asocijacije imaju na njih i kako se odnose prema pravdi i procesuiranju odgovornih za ratne zločine.

Sažetak

Istraživanje "Stavovi građana Crne Gore o ratovima na prostoru bivše SFRJ od 1991. do 1999. i procesuiranju ratnih zločina" pruža uvid u percepcije i stavove građana Crne Gore prema ključnim događajima iz skorašnje prošlosti.

Rezultati istraživanja percepcije građana pokazuju da većina anketiranih smatra:

- da je utvrđivanje činjenica o ratovima i ratnim zločinima iz 90-ih važno za uspostavljanje boljih odnosa i mira u zemljama bivše SFRJ (61.6%);
- da svi počinioi ratnih zločina moraju biti procesuirani i privedeni pravdi (77,4%);
- da države regiona treba da sarađuju na procesuiranju ratnih zločina (70,4%);
- da Crna Gora treba bez diskriminacije da obešteti sve civilne žrtve rata (oko dvije trećine ispitanika 68.7% zbir u potpunosti i donekle saglasan);
- da je za bolju budućnost neophodno njegovati sjećanja i na događaje koje bi svi najradije zaboravili (67%);
- da CG nije dovoljno uradila da njeguje sjećanja na žrtve ratnih zločina (54.7%);

Preko dvije trećine ispitanika (68%) se slaže (bilo potpuno ili donekle) sa tvrdnjom da mjesto svakog ratnog zločina treba biti obilježeno spomen pločom ili spomenikom žrtvama.

Velika većina ispitanih, tačnije 72.3%, u većoj ili manjoj mjeri podržava ideju uvođenja dana sjećanja na žrtve ratnih zločina u Crnoj Gori.

Dvije trećine ispitanika je "potpuno saglasno" (35.2%) i "donekle saglasno" (30.4%) da u nastavu istorije treba uvrstiti lekcije o ratnim zločinima.

Za većinu (56.8%) stav političke partije ili političara prema zločinima na teritoriji SFRJ i SRJ tokom 1990-ih utiče na njihovu odluku da li da podrže i glasaju za tu partiju ili političara (33.8% se potpuno slaže, a 23.0% se donekle slaže). Sa druge strane, 31% ispitanika ne dijeli ovaj stav (10.3% se donekle ne slaže, a 20.7% se uopšte ne slaže).

Većina ispitanika (64.6%) smatra da osobe koje su vršile ratne zločine ili podržavaju one koji su vršili ratne zločine ne treba da budu na javnim funkcijama u državi.

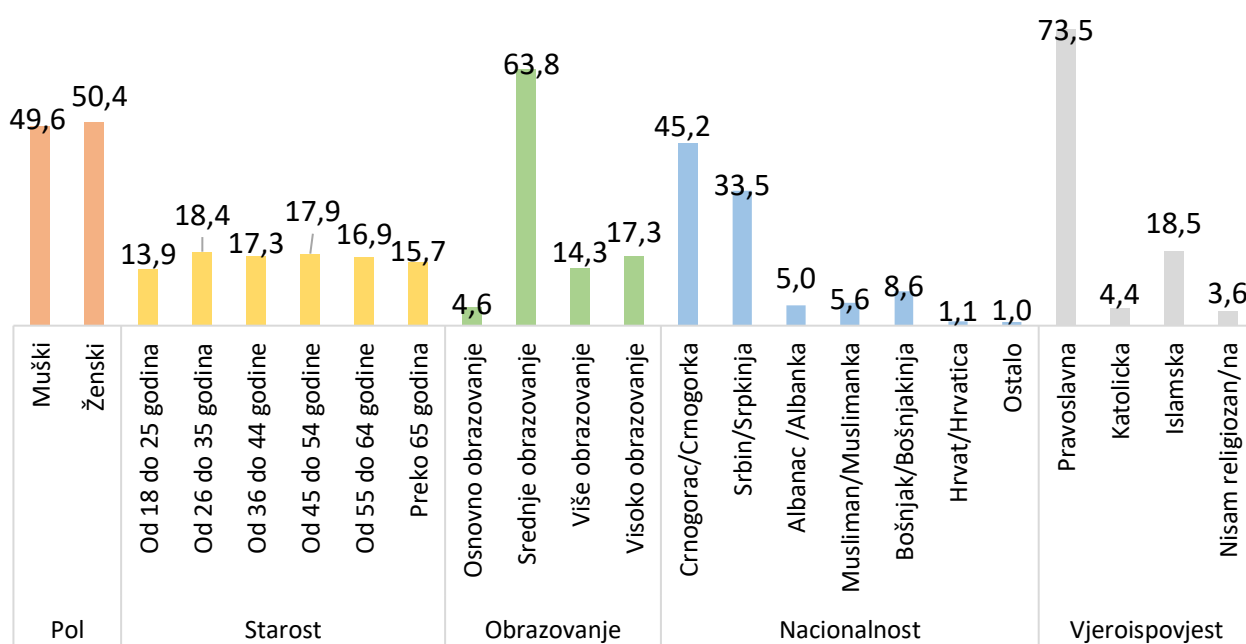
Ne postoji dovoljno znanja o ratnim zločinima, kao ni o ulozi Crne Gore u ratovima devedesetih.

Za suočavanje sa prošlošću ključ je u obrazovanju kako odraslih, tako i djece.

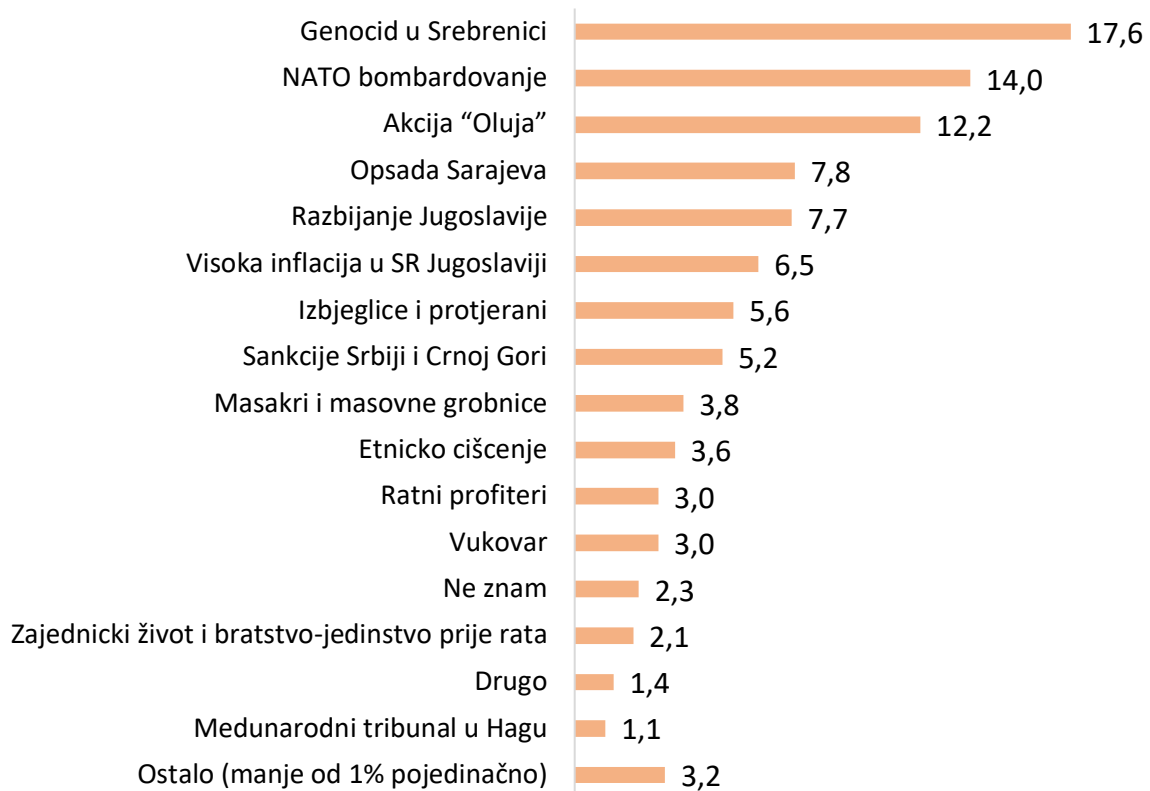
METODOLOGIJA

Realizacija:	Prikupljanje podataka obavljeno u periodu od 17.12.2023 do 14.01.2024. godine
Uzorački okvir:	Popis stanovništva, Procjene stanovništva i Birački spisak
Veličina uzorka:	1000
Tip uzorka:	Troetafni, stratifikovani, slučajni uzorak
	Prva etapa: Biračka mjesta
	Druga etapa: Domaćinstvo metodom slučajnog koraka
	Treća etapa: Član domaćinstva metodom rođendana
Metoda prikupljanja podataka:	CAPI (intervju licem u lice uz korišćenje tablet računara)

STRUKTURA UZORKA

Prva asocijacija na ratove na prostoru bivše SFRJ i SRJ u periodu od 1991. do 1999. godine? (Pitanje otvorenog tipa-ispitanici nisu imali ponuđene odgovore, već se od njih tražila slobodna asocijacija)

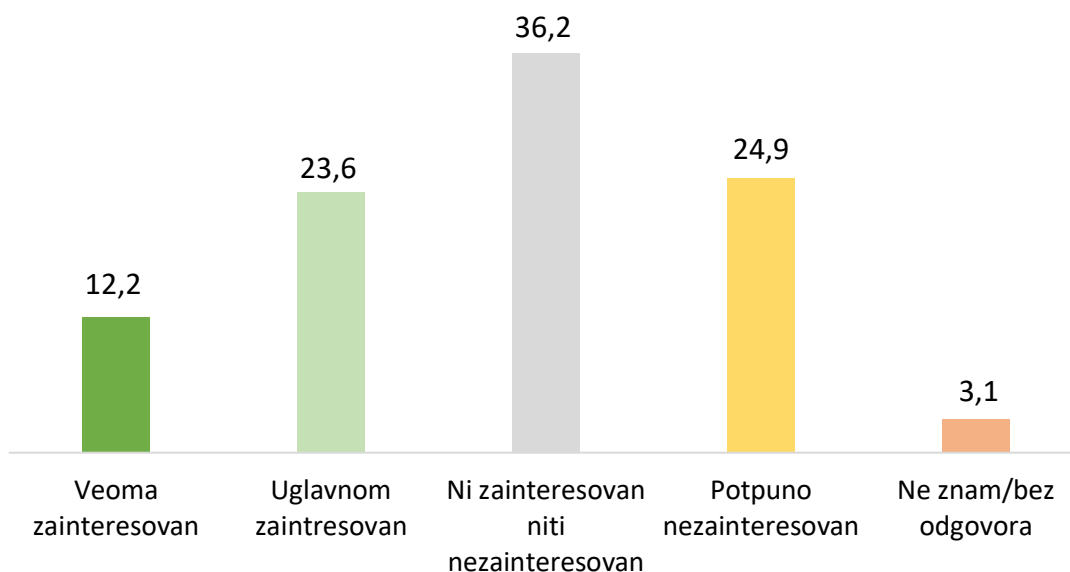

- Genocid u Srebrenici (17.6%) je najčešća prva asocijacija među anketiranim osobama. To ukazuje na to da ovaj tragični događaj ima snažan uticaj na kolektivno sjećanje.
- Akcija "Oluja" (12.2%) i NATO bombardovanje (14.0%) su takođe među najčešćim asocijacijama, ukazujući na značaj ovih događaja u percepciji ljudi.
- Opsada Sarajeva (7.8%) i Razbijanje Jugoslavije (7.7%) su takođe značajne asocijacije, što odražava njihovu važnost u recentnoj istoriji regiona.
- Ostale stavke kao što su sankcije, inflacija, izbjeglice i etničko čišćenje takođe se pojavljuju, ali s manjom frekvencijom. To može značiti da iako su ti događaji bili važni, možda nemaju istu emotivnu težinu ili istaknutost u kolektivnoj svijesti kao gore navedeni događaji.

U globalu, ovi rezultati ukazuju na to da su tragični događaji i velike promjene koje su se dogodile tokom ratova 90-ih još uvijek snažno prisutni u sjećanju ljudi.

U istraživanju iz 2020. godine ispitanici su kao prvu asocijaciju najčešće navodili „ratove“ (6.9%), „užas“ (6.5%), „raspad SFRJ“ (4.5), „stradanje“ (4.5%), „siromaštvo/glad“ (4.2%), „sve najgore“ (4.2%) i „inflaciju“ (4.0%), dok je 29.7% svrstano u „nešto drugo“.

Koliko ste zainteresovani za teme u vezi sa ratovima na prostoru bivše SFRJ i SRJ u periodu od 1991. do 1999. godine?

Grafikon prikazuje frekvencije odgovora na pitanje koliko su ljudi zainteresovani za teme u vezi sa ratovima na prostoru bivše SFRJ i SRJ u periodu od 1991. do 1999. godine. Rezultati pokazuju da je oko trećine zainteresovano, isto toliko neutralno (ni zainteresovan ni nezainteresovan) i nešto manje od trećine potpuno nezainteresovano ili nema stav po ovom pitanju:

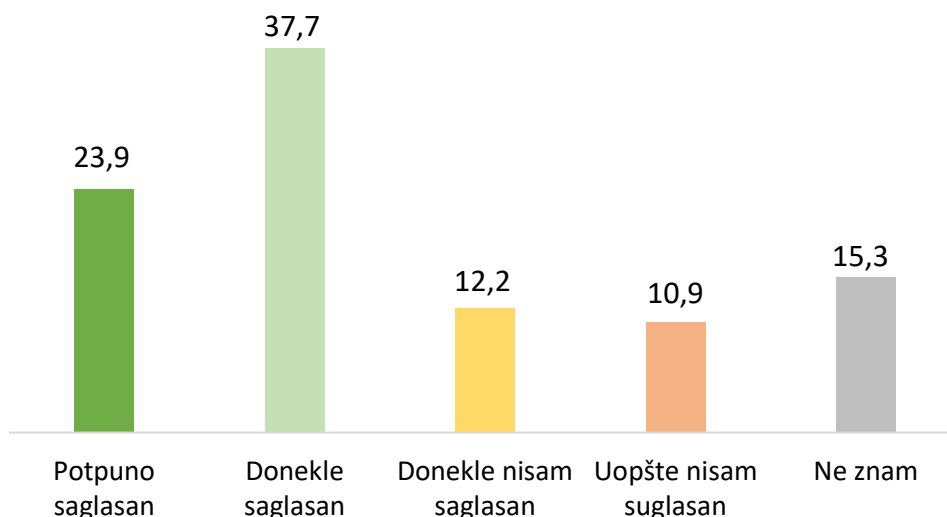
- Ni zainteresovan niti nezainteresovan (36.2%) je najčešći odgovor, što sugeriše da znatan broj ljudi ima neutralan stav prema ovim temama.
- Uglavnom zainteresovan (23.6%) i Veoma zainteresovan (12.2%) zajedno čine 35.8% anketiranih, što govori da postoji značajna grupa ljudi koja je aktivno zainteresovana za ove teme. To može biti zbog ličnih iskustava, profesionalnih razloga ili iz čiste želje za znanjem.
- Potpuno nezainteresovan (24.9%) čini gotovo četvrtinu anketiranih.

Među onima koji su zainteresovani (veoma i uglavnom zainteresovani) za navedene teme najbrojniji su: muškarci (39.5%), zatim ispitanici stariji od 65 godina (49.1%), anketirani sa visokim obrazovanjem (37.7%) i ispitanici koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi (42.2%). S druge strane, najveći procenat onih koji su potpuno nezainteresovani za ove teme su iz reda: žena (28.8%), anketiranih starosti od 18-25 godine (48.2%), ispitanika sa osnovnim obrazovanjem (31.9%) i anketiranih koji se nacionalno izjašnjavaju kao Muslimani (28.4%).

Upoređujući rezultate istraživanja iz 2020. i 2023. godine opšti trendovi ukazuju na smanjenje jasnog interesovanja za temu ratova na prostoru bivše SFRJ i SRJ, sa povećanjem neutralnosti i neodlučnosti među ispitanicima. Ovo može biti posledica vremenske distance od događaja, generacijskih promjena u populaciji, ili možda i

promjena u društvenom i političkom kontekstu koje utiču na percepciju i relevantnost prošlih sukoba.

Utvrđivanje činjenica o ratovima i ratnim zločinima iz 90-ih doprinosi uspostavljanju boljih odnosa u zemljama bivše SFRJ i trajnijem miru među njima.

Potpuno saglasan (23.9%) i Donekle saglasan (37.7%) zajedno čine 61.6%. Većina anketiranih osoba smatra da je utvrđivanje činjenica o ratovima iz 90-ih važno za uspostavljanje boljih odnosa i mira. Ovo ukazuje na shvatanje da je suočavanje s prošlošću ključno za izgradnju bolje budućnosti.

Donekle nesaglasan (12.2%) i Uopšte nisam saglasan (10.9%) zajedno čine 23.1%. Ova manjina smatra da utvrđivanje činjenica neće nužno dovesti do boljih odnosa ili mira. Možda vjeruju da je neke stvari bolje ostaviti u prošlosti ili da postoje drugi ključni faktori koji utiču na odnose između zemalja.

Većina muškaraca (65.3%) je saglasna s ovom tvrdnjom, dok je manji procenat žena (57.9%)

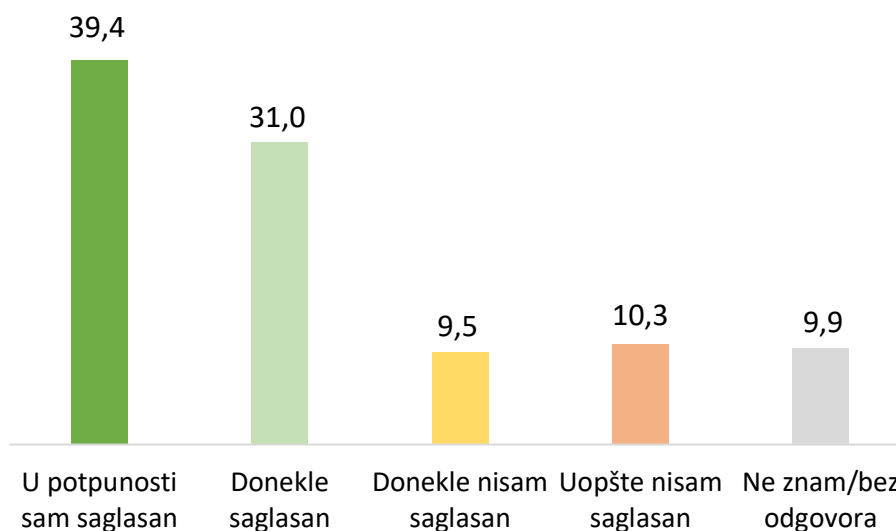
Najmanji procenat saglasnosti je među mlađima (18-25 godina) sa 39.7%, dok je najveći procenat saglasnosti među starijima (preko 65 godina) sa 71.7%.

Između 2020. i 2023. godine, povećao se procenat onih koji su "donekle saglasni" da utvrđivanje činjenica o ratovima i ratnim zločinima iz 90-ih doprinosi boljim odnosima i miru u zemljama bivše SFRJ, dok je smanjen procenat onih koji se "uopšte ne slažu" s tom tvrdnjom, uz rastući broj neodlučnih.

Većina anketiranih osoba smatra da je suočavanje s prošlošću i utvrđivanje činjenica o ratovima iz 90-ih važno za budućnost odnosa među zemljama bivše SFRJ. Ovo upućuje da postoji želja za pomirenjem i razumijevanjem, kao i za gradnjom bolje i stabilnije budućnosti.

Države regiona treba da saraduju na procesuiranju ratnih zločina.

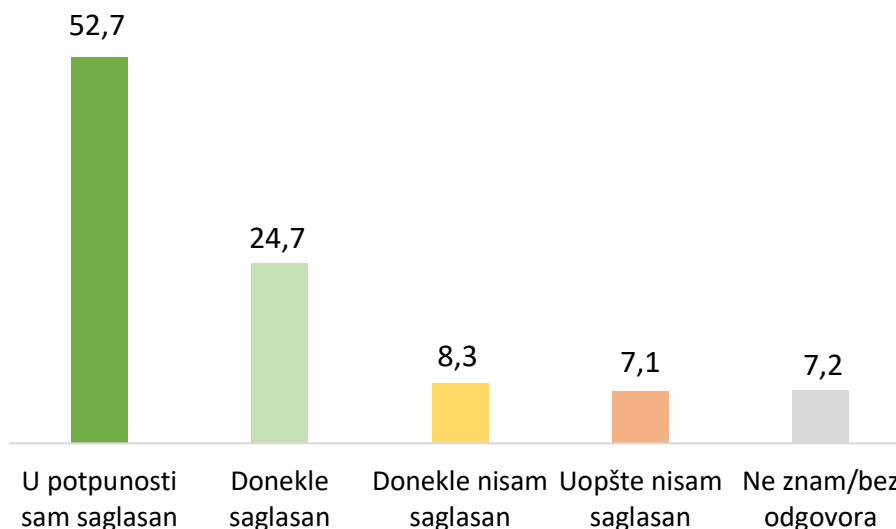
Većina anketiranih osoba izražava snažnu potrebu za regionalnom saradnjom u procesuiranju ratnih zločina, jer 70.4% je u potpunosti (39.4%) i donekle saglasno (31%) sa takvim stavom. Ovo sugerise da postoji široko shvaćena potreba za pravdom i saradnjom kako bi se postigla odgovornost i izbegli slični incidenti u budućnosti.

Manji procenat 19.8% (Donekle i uopšte nisam saglasan) anketiranih osoba izražava skepsu ili neslaganje s idejom regionalne saradnje u procesuiranju ratnih zločina. Možda vjeruju da svaka država treba da se samostalno bavi svojim slučajevima ili da postoji prevelik rizik od politizacije procesa.

Iz analize podataka vidimo da među različitim demografskim skupinama, žene (70.4%), osobe starije od 65 godina (82.4%), osobe sa višim obrazovanjem (75.2%), i Bošnjaci/Bošnjakinje (86.6%) imaju najveći procenat saglasnosti (potpuno i donekle saglasan) o potrebi za saradnjom država regiona u procesuiranju ratnih zločina.

Dakle, dominantan stav među anketiranim osobama je da države regiona treba da saraduju na procesuiranju ratnih zločina. Ovo može biti refleksija želje za regionalnom saradnjom, pravdom i pomirenjem.

Svi počinioci ratnih zločina moraju biti procesuirani i privedeni pravdi.

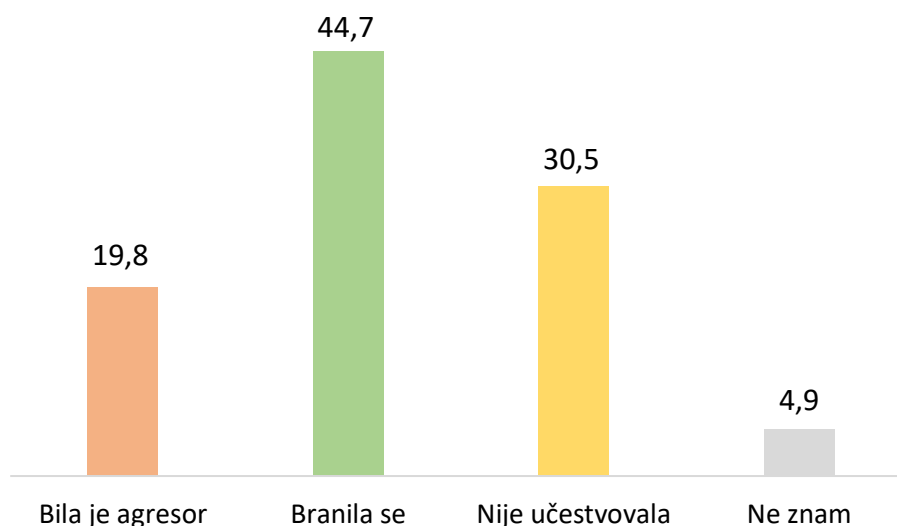
Ovi rezultati ukazuju da velika većina anketiranih osoba 77.4% (U potpunosti sam saglasan i Donekle saglasan) snažno vjeruje da svi počinioci ratnih zločina treba da budu procesuirani i privedeni pravdi. To može biti pokazatelj opšteg razumijevanja važnosti pravde i odgovornosti u društvu, te želje da se spriječi nekažnjivost za teške zločine.

Manji procenat anketiranih osoba 15.4% (Donekle nisam i uopšte nisam saglasan) možda izražava sumnju u mogućnost da se svaki pojedini počinitelj identifikuje i procesuiraju, ili možda vjeruju da postoje određene okolnosti koje treba uzeti u obzir prilikom donošenja odluka o procesuiranju.

Ne znam/bez odgovora (7.2%) predstavlja osobe koje su nesigurne ili nemaju formiran stav o ovoj temi.

Analiza podataka pokazuje da žene (54.0%), građani preko 65 godina (63.5%), osobe sa visokim obrazovanjem (64.0%) i Bošnjaci/Bošnjakinje (74.6%) imaju najviši nivo potpune saglasnosti s mišljenjem da svi počinioci ratnih zločina treba da budu procesuirani i privedeni pravdi.

Kakva je bila uloga Crne Gore tokom ratova na prostoru bivše SFRJ?

Skoro polovina anketiranih (44.7%) vjeruje da je Crna Gora branila sebe tokom ratova, dok 30.5% ispitanika misli da Crna Gora nije aktivno učestvovala u ratovima. Skoro petina anketiranih (19.8%) smatra da je Crna Gora bila agresor tokom ovih ratova, a mali procenat (4.9%) anketiranih nije siguran ili nema dovoljno informacija da bi formirao stav o ulozi Crne Gore.

Ukupno gledano, najveći dio anketiranih smatra da se Crna Gora branila tokom ratova.

Od 2020. do 2023. godine, percepcija "da se Crna Gora branila" tokom ratova na prostoru bivše SFRJ i da "nije učestvovala" je udvostručena, dok je opao procenat onih koji su odabrali opciju "nešto drugo", što ukazuje na povećanje odlučnosti među ispitanicima u vezi sa ulogom Crne Gore u tim sukobima.

Ko je najodgovorniji za ratove na prostoru bivše SFRJ od 1991. do 1999.godine?

Međunarodna zajednica i velike sile (13.7%) i Nesposobnost lidera SFRJ da pronadu mirno rješenje (12.9%) su među najčešće navedenim subjektima odgovornosti za ratove na prostoru bivše SFRJ od 1991. do 1999.godine. Nakon toga, kao najodgovornije percipiraju Političko rukovodstvo Hrvatske (12.4%) i Političko rukovodstvo Srbije (11.6%). Nacionalističke ideologije i propagandne kampanje u svim republikama (11.2%) su takođe prepoznate kao faktori odgovornosti za ratove na prostoru bivše SFRJ.

Ostali faktori, poput Jugoslovenske narodne armije (JNA) (5.6%) ili unutrašnje ekonomske i socijalne tenzije (6.7%), su manje zastupljeni.

- Kod ispitanika koji se nacionalno izjašnjavaju kao Crnogorci, percepcija je podijeljena između međunarodne zajednice, nesposobnosti lidera SFRJ i nacionalističkih ideologija, političkog rukovodstva Srbije i političkog rukovodstva Hrvatske. Frekvencije odgovora ove grupacije ispitanika, za navedene faktore kreće se u intervalu od 11% do 13%.
- Anketirani koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi, u najvećem procentu navode Političko rukovodstvo Hrvatske (17.0%) i Bosne i Hercegovine (14.8%)

najčešće navode kao odgovorne, dok je nesposobnost lidera SFRJ (13.3%) takođe prepoznata kao važan faktor.

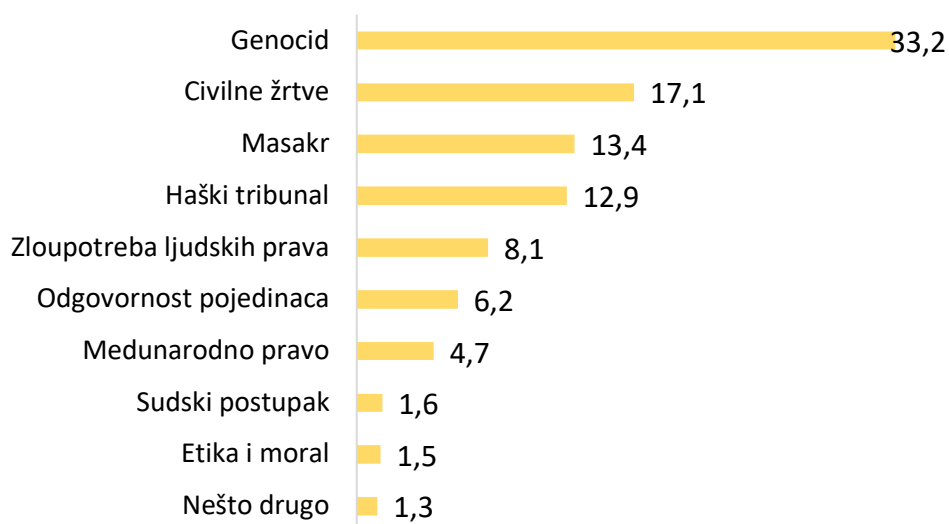
- Većina Albanaca smatra da je političko rukovodstvo Srbije (22.4%) odgovorno, ali i JNA (10.3%), međunarodna zajednica (10.3%) i nacionalističke ideologije (12.6%) su takođe važne.
- Za anketirane koji se nacionalno izjašnjavaju kao Muslimani, nesposobnost lidera SFRJ i međunarodna zajednica (14.4%) su najčešće navedeni razlozi, ali i političko rukovodstvo Srbije (13.9%) i Hrvatske (12.2%).
- Kod ispitanika koji se nacionalno izjašnjavaju kao Bošnjaci političko rukovodstvo Srbije (18.3%) je najčešći razlog, ali i Nesposobnost lidera SFRJ (16%) , kao i odgovornost Međunarodne zajednice (14.1%).
- Političko rukovodstvo Srbije (31.0%) je daleko najčešće navedeno kao odgovorno kod ispitanika koji se nacionalno izjašnjavaju kao Hrvati.

Percepcije o tome ko je najodgovorniji za ratove na prostoru bivše SFRJ su različite među različitim nacionalnim grupama. Iako postoji neko opšte saglasje o ulozi međunarodne zajednice i nesposobnosti lidera SFRJ, politička rukovodstva pojedinih republika se različito percipiraju u zavisnosti od nacionalne pripadnosti ispitanika. Ovi rezultati reflektuju kompleksnost i osjetljivost pitanja o ratovima na prostoru bivše SFRJ.

Podaci prikazani u anketama iz 2020. i 2023. godine o percepciji odgovornosti za ratove na prostoru bivše SFRJ nisu direktno uporedivi zbog značajnih razlika u opcijama odgovora. Promjene u kategorijama odgovora između dvije ankete mogu značajno uticati na izbor ispitanika, što onemogućava pouzdano zaključivanje o trendovima ili promjenama u javnom mišljenju. Bez konzistentnosti u opcijama odgovora, svaka analiza trendova može biti nepouzdana i može dovesti do netačnih interpretacija.

Prva asocijacija kada se pomene pojam „ratni zločin“?

(Pitanje otvorenog tipa-ispitanici nisu imali ponuđene odgovore, već se od njih tražila slobodna asocijacija)

Najčešća asocijacija na pojam „ratni zločin“ među svim ispitanicima je Genocid sa 33.2%, zatim slijedi po frekvenciji odgovora Civilne žrtve sa 17.1% i na trećem mjestu po učestalosti je Masakr sa 13.4%.

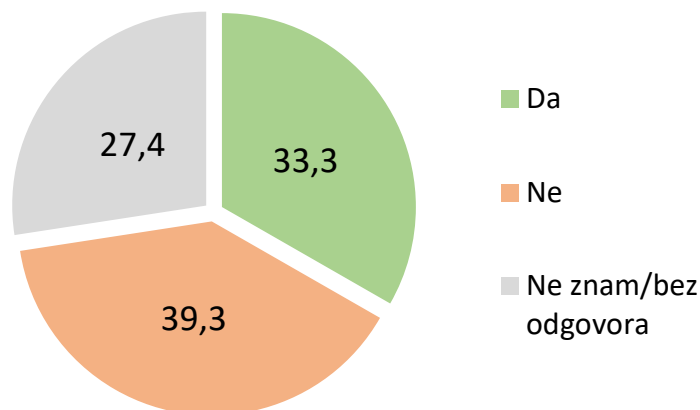
Genocid, kao prva asocijacija kada se pomene pojam “ratni zločin”, u najvećem procentu je za anketirane građane koji se nacionalno izjašnjavaju kao Crnogorci (34.7%), Albanci (49.2%), Muslimani (52.2%), Bošnjaci (56.7%) i Hrvati (27.3%).

Za anketirane građane koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi, najčešće povezuju ratni zločin sa Civilnim žrtvama (24.8%), a zatim sa Genocidom (20.4%) i Haškim tribunalom (14.7%).

Uzimajući u obzir ove podatke, može se zaključiti da se percepcija ratnog zločina značajno razlikuje među različitim nacionalnostima, ali se „Genocid” često pojavljuje kao vodeća asocijacija kod većine grupa. Ovo može odražavati kolektivno sjećanje i percepciju ratnih zločina tokom recentnih konflikata u regiji.

U istraživanju iz 2020. godine u kojoj su učesnici odgovarali na otvoreno pitanje "Prva asocijacija kada se pomene pojam 'ratni zločin'?", najčešći odgovori su bili "Ubistva (civila/nedužnih)" sa 18.7%, zatim "Srebrenica" sa 5.1%, dok su "Ne znam" i "Bez odgovora" zajedno činili preko 26%.

Da li ste nekada čuli da su u toku ratova u bivšoj SFRJ državljani Crne Gore počinili ratne zločine?

Većina (39.3%) ispitanika nije čula da su državljani Crne Gore počinili ratne zločine tokom ratova u bivšoj SFRJ. Ovo može ukazivati na to da informacije o mogućem učešću državljana Crne Gore u ratnim zločinima nisu široko rasprostranjene ili prihvaćene među ispitanicima.

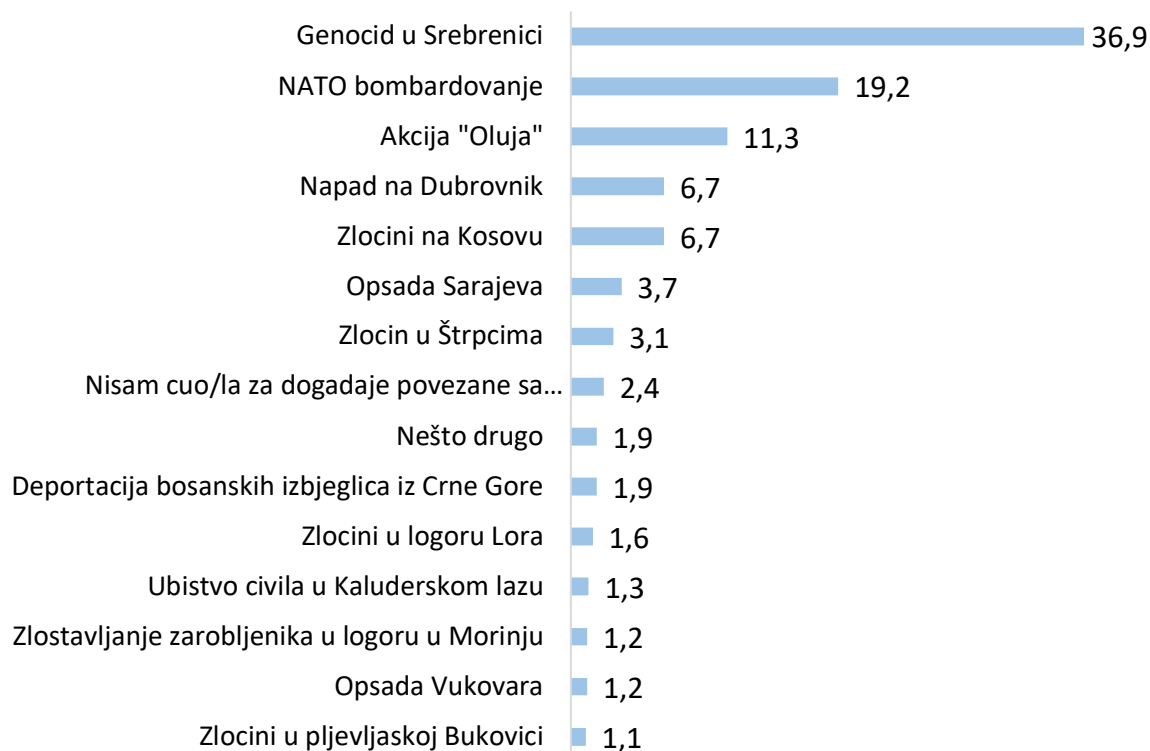
Trećina ispitanika (33.3%) je čulo za takve tvrdnje, što ukazuje na to da postoji određeni broj ljudi koji su bili izloženi takvim informacijama ili vjerovanjima.

Značajan broj ispitanika (27.4%) nije dao konkretan odgovor ili nije bio siguran u svoj odgovor.

U cjelini, različite nacionalne grupe imaju različite percepcije i izloženost informacijama o mogućem učešću državljana Crne Gore u ratnim zločinima. Međutim, važno je imati na umu da rezultati ankete odražavaju percepcije i informacije do kojih su ispitanici došli, a ne objektivne činjenice o stvarnim događajima.

Na osnovu prikazanih podataka, uočava se promjena u percepciji ispitanika između 2020. i 2023. godine po pitanju toga da li su državljani Crne Gore počinili ratne zločine tokom ratova u bivšoj SFRJ. Broj ljudi koji su čuli za takve slučajeve je opao sa 38.2% u 2020. godini na 33.3% u 2023. godini. Istovremeno, postoji i smanjenje u procentu ljudi koji nisu čuli za takve slučajeve (sa 49.4% na 39.3%). Međutim, značajno je povećan broj ljudi koji kažu da "ne znaju" s 12.5% na 27.4%. Ovo bi moglo ukazivati na to da je svijest o ovoj temi postala manje izražena ili da je tema manje prisutna u javnom diskursu, što je dovelo do veće neizvjesnosti ili nedostatka informacija među javnošću.

Koji Vam događaj u vezi sa ratnim zločinima na prostoru SFRJ od 1991. prvo pada na pamet?

Genocid u Srebrenici je najviše prepoznat događaj sa 36.9% svih ispitanika koji ga prvo povezuju sa ratnim zločinima, slijedi NATO bombardovanje sa 19.2% i akcija "Oluja" sa 11.3%.

Ispitanici koji se nacionalno izjašnjavaju kao Crnogorci (47.4%), Albanci (65.6%), Muslimani (53.7%) i Bošnjaci (67.2%) dominantno prepoznaju Genocid u Srebrenici kao događaj u vezi sa ratnim zločinima na prostoru SFRJ od 1991. godine.

Srbi/Srpkinje akciju "Oluja" u najvećem procentu (28%) prepoznaju kao događaj u vezi sa ratnim zločinima, a zatim NATO bombardovanje (24.2%).

NATO bombardovanje je takođe značajno prepoznatljiv događaj među većinom nacionalnosti, posebno među Crnogorcima/Crnogorkama i Srbima/Srpkinjama.

Ovi rezultati pružaju uvid u to kako različite nacionalne grupe na Balkanu percipiraju i sijećaju se ratnih događaja iz 1990-ih.

Znate li šta je genocid? (Pitanje otvorenog tipa-ispitanici nisu imali ponuđene odgovore, već se od njih tražila slobodna asocijacija)

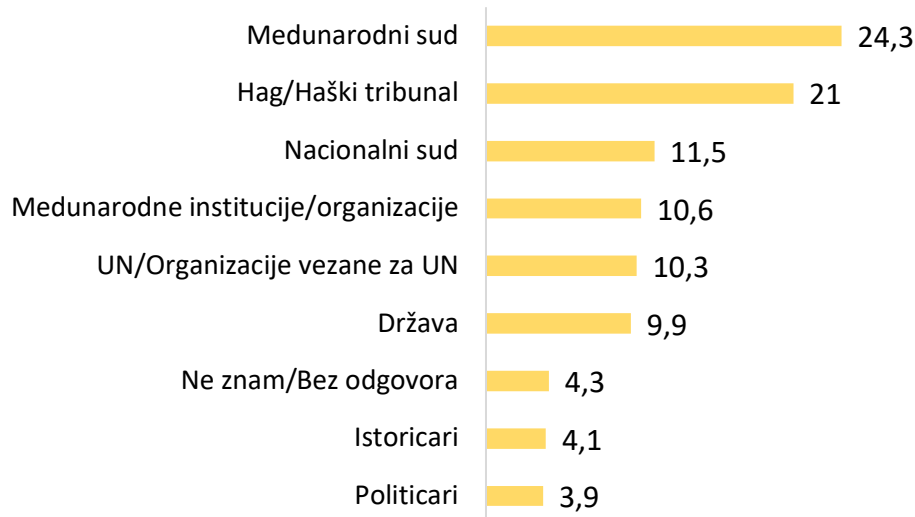

Najveći procenat ispitanika 37.1% je izjavilo da je genocid “sistemska istrebljivanje nacionalnih/etničkih grupa”, zatim je 30.3% ispitanika kazalo da je to “ubijanje jednog naroda/nacije”, dok je 14.2% ispitanika reklo da je to etničko čišćenje.

Većina ispitanika (preko 67%) ima osnovno razumijevanje šta genocid predstavlja, prepoznajući ga ili kao sistemska istrebljenje ili kao ubijanje određene grupe. Međutim, postoji i značajan broj ispitanika koji genocid povezuje sa drugim oblicima nasilja ili ga ne razlikuje od drugih oblika masovnog nasilja. Ovo ukazuje na potrebu za boljim obrazovanjem i informisanjem o ovim temama kako bi se spriječilo nesporazume i promovisalo razumijevanje važnosti spriječavanja genocida.

U istraživanju iz 2020. godine na otvoreno pitanje "Znate li šta je genocid?", najviše ispitanika, 25.7%, asocira genocid sa "ubijanjem jednog naroda/nacije", dok je "sistematsko istrebljivanje nacionalnih/etničkih grupa" drugi najčešći odgovor sa 18.2%. "Uništavanje jednog naroda/nacije" je takođe visoko rangirano sa 16.6%. Manji broj ispitanika povezuje genocid sa "iživljavanjima" (1.5%) i "etničkim čišćenjem" (1.1%).

Ko utvrđuje da li je neki zločin genocid?

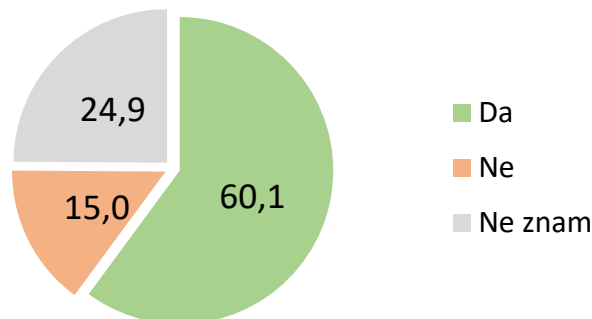
Većina ispitanika (24.3%) smatra da je međunarodni sud glavna institucija koja utvrđuje da li je neki zločin genocid, slijedi Hag/Haški tribunal sa 21.0%, a zatim nacionalni sud sa 11.5%.

Ovi rezultati ukazuju na to da većina ispitanika prepoznaje međunarodne institucije, posebno Međunarodni sud i Haški tribunal, kao glavne entitete odgovorne za utvrđivanje da li je neki zločin genocid. Postoji raznolikost u odgovorima kada se gleda prema nacionalnim grupama, ali generalno se vidi da međunarodni sudovi imaju visoki stepen povjerenja kada je u pitanju utvrđivanje genocida.

Između 2020. i 2023. godine, primjećuje se značajna promjena u percepciji javnosti o tome koja tijela utvrđuju da li je neki zločin genocid. Povećanje je evidentno kod međunarodnih institucija: Međunarodni sud je sa 14.1% porastao na 24.3%, a Haški tribunal sa 9.4% na 21%. Isto tako, više ljudi vidi UN i međunarodne organizacije kao odgovorne za takvu odluku, sa porastom od 3.4% na 10.3% i 2.7% na 10.6%. Značajno je smanjenje u percepciji nacionalnih sudova kao tijela za utvrđivanje genocida, sa 22.4% na 11.5%.

Važno je napomenuti da iako su međunarodni sudovi često konsultovani i cijenjeni zbog svoje nepristrasnosti, utvrđivanje genocida često uključuje složen proces koji može uključivati više institucija, uključujući i državne organe, istraživače i pravnike.

Da li mislite da se u ratovima na prostoru SFRJ/SRJ dogodio genocid?

Većina ispitanika (60.1%) smatra da se genocid zaista dogodio. Ovaj visoki procenat sugerise da postoji značajna svijest o ozbiljnosti zločina koji su počinjeni tokom ratova.

Sa druge strane, 15% ispitanika ne vjeruje da se desio genocid.

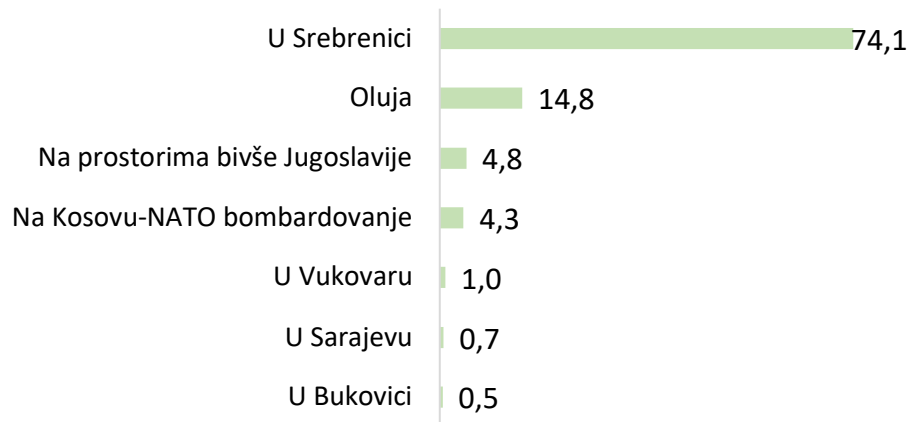
Zanimljiv je i podatak da skoro četvrtina ispitanika (24.9%) nije sigurna u svoj stav ili nema dovoljno informacija da bi donijela odluku.

Anketa pokazuje da su mišljenja o događajima tokom ratova na prostoru SFRJ/SRJ podeljena, ali postoji značajna većina koja veruje da se genocid dogodio. Međutim, značajan broj ljudi je i neodlučan, što sugerise potrebu za daljom edukacijom i informisanjem o ovoj temi.

Većina ispitanika vjeruje da se genocid dogodio tokom ratova na prostoru SFRJ/SRJ. Međutim, stavovi se razlikuju u zavisnosti od pola, starosti, obrazovanja i nacionalnosti ispitanika. Starije osobe (66%), osobe sa višim nivoom obrazovanja (69.7%), kao i neke nacionalne grupe (Bošnjaci - 89.6% i Albanci - 82%), imaju snažniji stav da se genocid dogodio u odnosu na druge grupe.

U periodu zmeđu 2020. i 2023. godine došlo je do smanjenja procenta ljudi koji vjeruju da se genocid dogodio u ratovima na prostoru bivše SFRJ/SRJ, sa 67.9% na 60.1%. U istom periodu, broj ljudi koji nisu sigurni („ne znam“) porastao je sa 15.1% na 24.9%, dok je blago smanjenje zabilježeno kod onih koji misle da se genocid nije dogodio, sa 17% na 15%. Ovi trendovi mogu ukazivati na rastuću neizvjesnost ili promjenu percepcije o događajima iz tog perioda u javnosti.

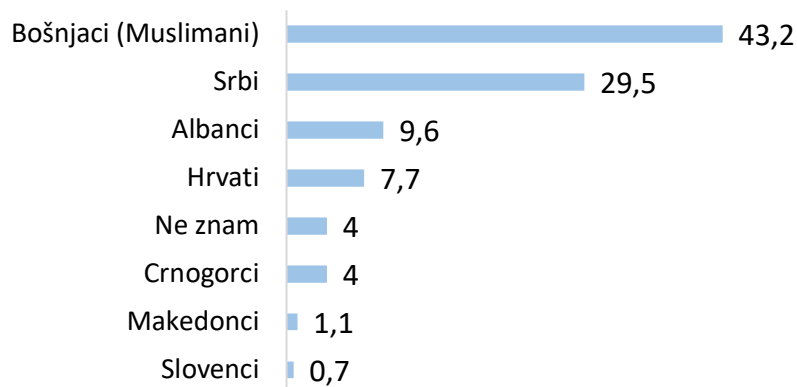
Onima koji smatraju da se dogodio genocid postavljeno je dopunsko pitanje „Ako smatrate da se genocid dogodio, navedite gdje?“

Srebrenica je najčešće (74.1%) pominjana lokacija gdje se genocid dogodio. Ostale lokacije su znatno manje pominjane u odnosu na Srebrenicu: Oluja (14.8%), NATO bombardovanje na Kosovu (4.3%)...

Uporedni podaci pokazuju značajne promjene u percepciji mjesta gdje su se dogodili genocidi između 2020. i 2023. godine. Postoji ogroman porast u broju ispitanika koji smatraju da se genocid dogodio u Srebrenici, sa 32.1% na 74%. Takođe, "Oluja" je prvi put prepoznata 2023. godine sa 14.8%. Primjećujemo smanjenje u percepciji da se genocid dogodio na cijeloj teritoriji SFRJ i na Kosovu. Zanimljivo je da su neke lokacije poput BiH i Hrvatske, koje su prethodno prepoznate, u 2023. godini imale 0%, što ukazuje na promjenu fokusa ili na to da su se stavovi promijenili. Kategorija "Drugo" koja je bila značajna 2020. godine sa 30% u 2023. godini ne postoji, što može sugerisati da su se odgovori ispitanika konsolidovali oko specifičnih poznatih događaja. Uvažavajući da je pitanje bilo otvorenog tipa, velike razlike u rezultatima između 2020. i 2023. godine mogu biti rezultat ne samo promijenjenih stavova ispitanika, već i različitih načina kodiranja njihovih odgovora. Otvorena pitanja omogućuju slobodnije izražavanje mišljenja, ali kada se ti odgovori grupišu u kategorije za analizu, metodologija kodiranja može značajno uticati na to kako se odgovori klasifikuju i interpretiraju.

Koja su dva naroda imala najveći broj žrtava u ratovima u bivšoj SFRJ?

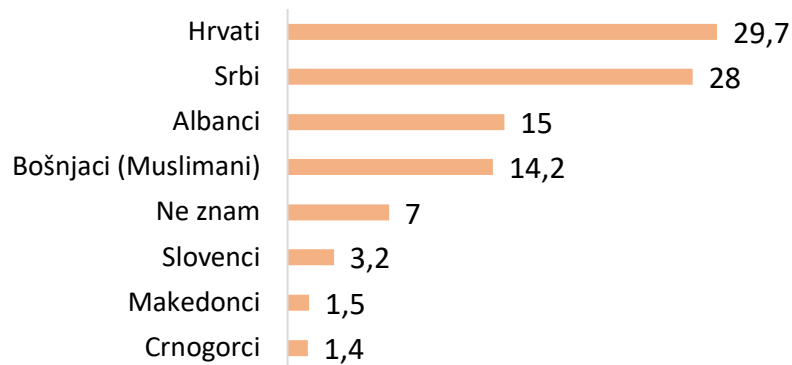
U najvećem procentu (43.2%) ispitanika smatra da su Bošnjaci (Muslimani) imali najveći broj žrtava, zatim Srbi (29.5%) ispitanika i Albanci 9.6% ispitanika.

Kroz ove ukupne rezultate možemo zaključiti da većina ispitanika smatra da su Bošnjaci i Srbi pretrpjeli najveći broj žrtava u ratovima u bivšoj SFRJ.

Ispitanici svih nacionalnosti izuzev Srba smatraju da su Bošnjaci (Muslimani) narod koji je pretrpio najveći broj žrtava u ratovima u bivšoj SFRJ, dok anketirani koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi smatraju da su pripadnici njihovog naroda ti koji su bili najveće žrtve ovih sukoba. Većina grupa percipira Bošnjake kao narod koji je pretrpio najveći broj žrtava, dok su Srbi često drugi izbor.

Između 2020. i 2023. godine, percepcija o narodima koji su imali najveći broj žrtava u ratovima u bivšoj SFRJ se promijenila. Primjetan je porast u procentima kada se radi o Bošnjacima/Muslimanima, sa 38.1% na 43%, što ih stavlja na prvo mjesto u oba ispitivanja. Sa druge strane, percepcija broja žrtava među Srbima je smanjena, sa 37.7% na 29.5%. Zapaža se i značajno povećanje u percepciji broja albanskih žrtava, sa 1.3% na 9.6%, i hrvatskih, sa 2% na 7.7%. Broj onih koji nisu znali odgovor je takođe značajno opao, sa 13.8% na 4%, što može ukazivati na to da su ispitanici postali sigurniji u svoje odgovore ili da su informisaniji o ovoj temi.

Pripadnici kojeg naroda su počinili najviše zločina u ratovima na teritoriji SFRJ?

29.7% ispitanika smatra da su pripadnici hrvatskog naroda počinili najviše zločina, zatim 28.0% ispitanika smatra da su to pripadnici srpskog naroda, dok 15.0% ispitanika smatra da su pripadnici albanskog naroda počinili najviše zločina. Kroz ove ukupne rezultate možemo zaključiti da je percepcija među ispitanicima podijeljena, ali da većina smatra da su Srbi i Hrvati počinili najviše zločina.

U ovom, kao i u prethodnom pitanju, ispitanici svih nacionalnosti izuzev Srba, smatraju da su pripadnici srpskog naroda počinili najviše zločina, dok anketirani koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi smatraju da su pripadnici hrvatskog naroda počinili najviše zločina. Većina nacionalnih grupa, osim Srba, percipira Srbe kao one koji su počinili najviše zločina. S druge strane, Srbi većinom smatraju da su Hrvati počinili najviše zločina.

Analizirajući uporedne podatke, vidimo da iako su procenti porasli za svaku grupu između 2020. i 2023. godine, relativni odnos između grupa ostaje sličan. Hrvati i Srbi i dalje su na vrhu liste po percepciji počinjenih zločina, što ukazuje na to da su ispitanici konzistentno i srazmjerno povećali svoje procjene za ove grupe. Takođe, značajno smanjenje broja ispitanika koji su odgovorili sa "ne znam" može ukazivati na jačanje javnih mišljenja ili veću izloženost informacijama vezanim za ove teme.

Koliko ste saglasni sa sledećim tvrdnjama:

	U potpunosti sam saglasan	Donekle saglasan	Donekle nisam saglasan	Uopšte nisam saglasan	Ne znam/bez odgovora
Stav određene političke partije ili političara prema zločinima na teritoriji SFRJ i SRJ tokom 1990-ih utiče na moju odluku da li da podržim i glasam za tu partiju ili političara	33.8	23.0	10.3	20.7	12.2
Samo pritisak spolja (npr. od strane EU) može da podstakne procesuiranje ratnih zločina pred crnogorskim sudovima	34.4	27.1	14.1	12.9	11.5
U Crnoj Gori nije postojala politička volja za rasvjetljavanjem ratnih zločina koje su počinili crnogorski državljani.	31.9	21.7	15.0	15.9	15.5

Većina ispitanika (56.8%) izražava saglasnost s prvom tvrdnjom (33.8% se potpuno slaže, a 23.0% se donekle slaže). Sa druge strane, 31% ispitanika ne dijeli ovaj stav (10.3% se donekle ne slaže, a 20.7% se uopšte ne slaže). Neodlučnih je 12.2%.

Muškarci i žene imaju slične stavove kada je riječ o ovoj temi, pri čemu muškarci imaju 59.6% pozitivnih stavova u odnosu na 30.1% negativnih, dok žene imaju 54.0% pozitivnih u odnosu na 31.9% negativnih stavova. Mlađe generacije, posebno one između 18 i 25 godina, imaju nešto manji procenat pozitivnih stavova (48.2%) u odnosu na starije generacije. Osobe starije od 65 godina imaju najviši procenat pozitivnih stavova (61.7%). Osobe sa višim obrazovanjem imaju najviši procenat pozitivnih stavova (61.4%). Ispitanici koji se nacionalno izjašnjavaju kao Bošnjaci imaju najveći procenat pozitivnih stavova (79.1%), dok Srbi imaju najveći procenat negativnih stavova (34.2%).

Kada govorimo o drugoj tvrdnji, 61.5% ispitanika smatra da pritisak spolja može uticati na procesuiranje ratnih zločina u Crnoj Gori (34.4% se potpuno slaže, a 27.1% se donekle slaže). Suprotno tome, 27% ispitanika (14.1% se donekle ne slaže, a 12.9% se uopšte ne slaže) ne vjeruje da je spoljni pritisak ključan za procesuiranje. Neodlučnih ili onih koji nisu željeli da odgovore ima 11.5%.

Većina ispitanika pokazuje pozitivne stavove prema spoljnom pritisku kao podsticaju za procesuiranje ratnih zločina pred crnogorskim sudovima. Međutim, postoji izražena varijabilnost u stavovima kada se razmotre različite demografske kategorije. I muškarci i žene generalno pokazuju pozitivne stavove (oko 60%). Najmlađa kategorija ima najniži procenat pozitivnih stavova (53.9%), dok starije generacije pokazuju veću

sklonost prema pozitivnim stavovima, naročito osobe starije od 65 godina. (65.4%). Osobe s višim obrazovanjem imaju najviši procenat (66.2%) pozitivnih stavova. Oni sa osnovnim obrazovanjem su manje pozitivni u odnosu na one sa srednjim i višim obrazovanjem. Bošnjaci imaju najviši procenat (88.1%) pozitivnih stavova, dok Srbi imaju najviši procenat (32.4%) negativnih stavova.

Na kraju, preko polovine ispitanika (53.6%) smatra da u Crnoj Gori nije postojala politička volja za rasvjetljavanjem ovih zločina (31.9% se potpuno slaže, a 21.7% se donekle slaže). Sa druge strane, 30.9% ispitanika ne dijeli ovaj stav (15.0% se donekle ne slaže, a 15.9% se uopšte ne slaže). 15.5% ispitanika je neodlučno ili nije željelo da odgovori. Muškarci (55.2%) i žene (52.1%) imaju slične pozitivne stavove. Grupacija preko 65 godina ima najveći procenat pozitivnih stavova (58.5%), dok najmlađa grupa (18-25 godina) ima najmanji procenat pozitivnih stavova (47.5%). Osobe sa srednjim i višim obrazovanjem imaju slične pozitivne stavove (56.9% i 55.9%). Bošnjaci imaju najveći procenat pozitivnih stavova (68.7%), dok Crnogorci imaju najveći procenat negativnih stavova (37.3%).

Rezultati odgovora na ovo pitanje pružaju uvid u percepciju ispitanika o političkim stavovima, uticaju spoljnog pritiska i političkoj volji u Crnoj Gori kada je riječ o ratnim zločinima. Većina ispitanika vjeruje da stavovi političara prema zločinima utiču na njihove izborne odluke, da je spoljni pritisak ključan za procesuiranje zločina i da nije postojala dovoljna politička volja za rasvjetljavanje zločina počinjenih od strane crnogorskih državljana.

Analizirajući uporedne podatke iz 2020. i 2023. godine, može se uočiti nekoliko trendova u odnosu na stavove ispitanika o političkim pitanjima vezanim za ratne zločine na prostoru SFRJ i SRJ tokom 1990-ih.

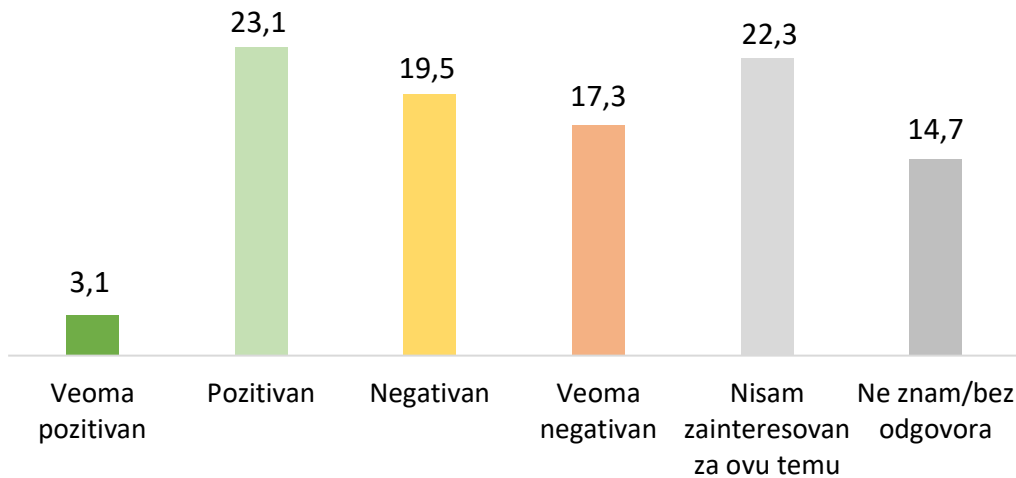
Prvi tvrdnja ukazuje na rastući uticaj stava političkih partija ili političara o ratnim zločinima na odluku ispitanika o tome da li će podržati i glasati za tu partiju ili političara. Postoji značajno povećanje u oba, "u potpunosti saglasan" i "donekle saglasan", sa smanjenjem u "uopšte nisam saglasan" i "ne znam/bez odgovora", što ukazuje na veću političku osvješćenost po ovom pitanju.

Za drugu tvrdnju, procenat onih koji smatraju da samo spoljni pritisak (npr. od EU) može podstaći procesuiranje ratnih zločina ostao je isti za "u potpunosti saglasan", ali je povećan broj onih koji su "donekle saglasan", što sugerije da raste vjerovanje u potrebu spoljnog pritiska za pokretanje procesa.

Treća tvrdnja bilježi blagi pad u procentima ispitanika koji su "u potpunosti saglasan" da u Crnoj Gori nije postojala politička volja za istraživanje ratnih zločina, iako se povećao broj onih koji su "donekle saglasan" i "donekle nisam saglasan". Smanjenje u "ne znam/bez odgovora" može ukazivati na to da javnost sada ima čvršće stavove o ovoj temi.

Kakav je Vaš stav prema radu (odlukama) Haškog tribunala?

Ukupno 26.2% ispitanika ima pozitivan ili veoma pozitivan stav prema radu Haškog tribunala. Sa druge strane, ukupno 36.8% ispitanika ima negativan ili veoma negativan stav, a 22.3% ispitanika nije zainteresovano za ovu temu. I na kraju, 14.7% ispitanika nije sigurno ili nema mišljenje o ovoj temi.

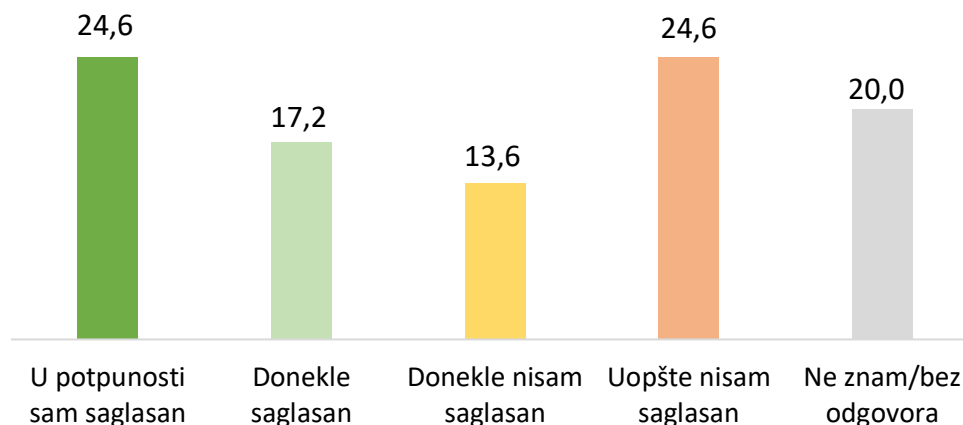
Rezultati pokazuju podijeljenost u mišljenjima o radu Haškog tribunala. Dok postoji značajna grupa ljudi koja vidi vrijednost u odlukama tribunala, postoji i snažna opozicija koja je kritična prema njegovom radu. Takođe je vrijedno napomenuti da postoji i značajan dio populacije koji je neutralan ili nezainteresovan.

I muškarci i žene imaju slične procenete (oko 26.%) kada je u pitanju pozitivan stav prema Haškom tribunalu. Mlađa populacija (18-25) je manje negativno nastrojena (23.4%) prema Haškom tribunalu u poređenju sa starijim uzrasnim grupama. Negativnost se povećava s godinama, posebno među osobama starosti od 45-64 godine (oko 40%). Sa povećanjem nivoa obrazovanja, negativnost se smanjuje, ali je i dalje prisutna. Stavovi o Haškom tribunalu značajno variraju u zavisnosti od nacionalnosti. Na primer, Srbi/Srпкиnje imaju znatno viši procenat negativnih stavova (61.3) u poređenju sa drugim nacionalnostima, dok Muslimani/Muslimanke i Bošnjaci/Bošnjakinje imaju veoma visok procenat pozitivnih stavova (oko 59%).

U poređenju sa 2020. godinom, u 2023. godini je manje ljudi izrazilo negativan ili veoma negativan stav prema radu (odlukama) Haškog tribunala, sa smanjenjem sa 24.3% na 19.5% za "negativan" i sa 27.3% na 17.3% za "veoma negativan". S druge strane, postoji povećanje u procentu onih koji imaju "pozitivan" stav, sa 18.2% na 23.1%. Broj ljudi koji su izjavili da "nisam zainteresovan" je ostao relativno stabilan, dok je značajan porast zabilježen kod onih koji kažu "ne znam", sa 5.5% na 14.7%.

U kojoj mjeri ste saglasni sa sljedećim stavovima u vezi sa suđenjem pred Haškim tribunalom:

Srbi su tretirani lošije od ostalih optuženih

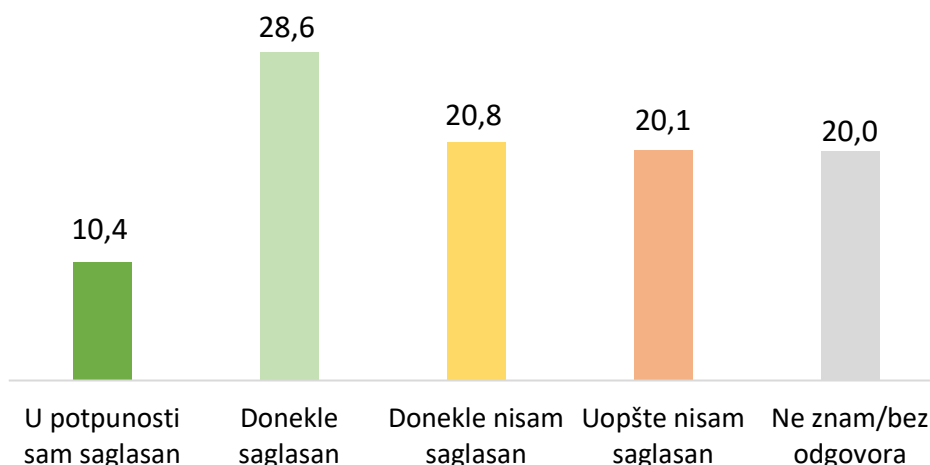
Ako sumiramo procenete ispitanika koji se slažu (u potpunosti ili donekle) s tvrdnjom da su Srbi tretirani lošije od ostalih optuženih, dolazimo do 41.8%. S druge strane, oni koji se ne slažu (donekle ili u potpunosti) sa ovom tvrdnjom čine 38.2%. Ostatak ispitanika, 20%, nije izrazilo svoj stav ili nije sigurno.

Dakle, stavovi su prilično podijeljeni, s blagom prednošću onih koji vjeruju da su Srbi tretirani lošije od ostalih optuženih.

Ispitanici svih nacionalnosti, u najvećem procentu, izuzev Srba, se ne slažu sa stavom da su Srbi tretirani lošije od ostalih optuženih, dok anketirani koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi su u najvećem procentu saglasni sa stavom da su Srbi tretirani lošije od ostalih optuženih.

Iz uporednih podataka između 2020. i 2023. godine zapaža se promjena u stavovima o tretmanu Srba pred Haškim tribunalom. Broj onih koji su "u potpunosti saglasan" sa tvrdnjom da su Srbi tretirani lošije od ostalih optuženih značajno je opao, sa 44.1% na 24.6%. Istovremeno, porast je zabilježen kod onih koji su "donekle saglasan", "donekle nisam saglasan", i "uopšte nisam saglasan". Kategorija "ne znam" takođe bilježi blagi rast.

Presude Tribunala su pravedne

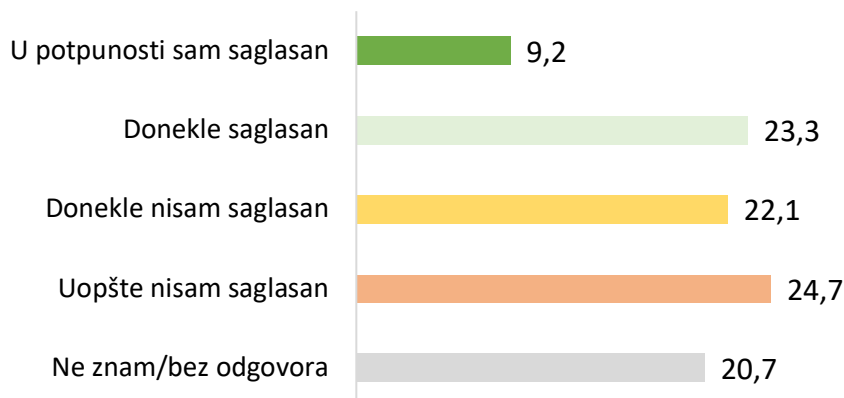
Zbir procenata onih koji se slažu (u potpunosti ili donekle) s tvrdnjom da su presude Tribunala pravedne, dolazimo do ukupno 39.0%. S druge strane, oni koji se ne slažu (donekle ili u potpunosti) čine ukupno 40.9%. Preostalih 20% ispitanika nije izrazilo svoj stav ili nije sigurno.

Ovi rezultati ukazuju da su mišljenja ispitanika prilično podijeljena kada je u pitanju pravednost presuda Tribunala.

Kao i u prethodnom pitanju, i u ovom pitanju ispitanici svih nacionalnosti, u najvećem procentu, izuzev Srba, se slažu s tvrdnjom da su presude Tribunala pravedne, dok anketirani koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi se u najvećem procentu (68.7%) ne slažu s tvrdnjom da su presude Tribunala pravedne.

Kada uporedimo podatke iz 2020. i 2023. godine vidimo značajne promjene u percepciji pravednosti presuda Haškog tribunala. Broj ispitanika koji su "u potpunosti saglasan" da su presude pravedne smanjio se blago, dok je broj onih koji su "donekle saglasan" značajno porastao. Istovremeno, primjetan je pad u procentu onih koji "uopšte nisam saglasan" sa tvrdnjom da su presude pravedne, gotovo prepolovljen sa 41.4% na 20.1%. Kategorija "ne znam" je takođe porasla.

Tribunal je na isti način pristupao prema osumnjičenima bez obzira na njihovu nacionalnost

U najvećem procentu 46.8%, je onih koji se ne slažu (donekle ili u potpunosti) sa stavom da je Tribunal na isti način pristupao prema osumnjičenima bez obzira na njihovu nacionalnost.

Ako kombinujemo procente onih koji se slažu (u potpunosti ili donekle) s tvrdnjom, dobijamo ukupno 32.5%. Preostalih 20.7% ispitanika nije izrazilo svoj stav ili nije sigurno.

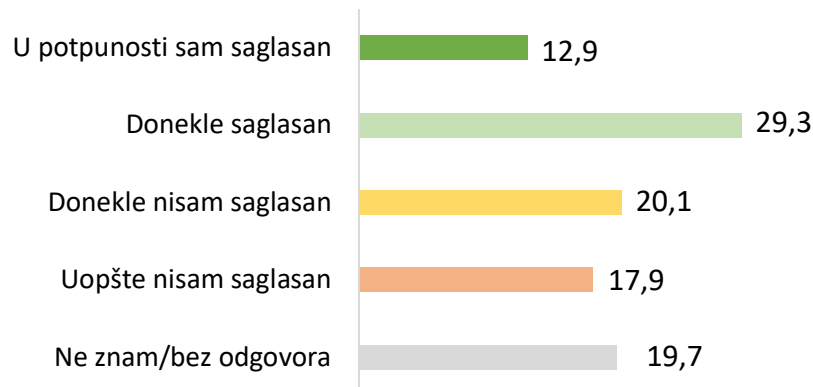
Mlađi ispitanici (18-25 godina) imaju veći postotak negativnih stavova (65%) u poređenju s pozitivnim (20%), dok Ispitanici između 26 i 35 godina imaju sličan broj pozitivnih i negativnih stavova. Stariji ispitanici često imaju pozitivan stav prema postupanju s osumnjičenima bez obzira na nacionalnost.

Različite nacionalne grupe imaju različite stavove. Na primer, veći broj Srba (oko 47%) izražava negativan stav, dok veći broj Bošnjaka (oko 64%) izražava pozitivan stav prema postupanju s osumnjičenima bez obzira na nacionalnost.

Ovi podaci ukazuju na značajne razlike u stavovima među različitim grupama ispitanika u vezi s postupanjem sudova prema osumnjičenima bez obzira na nacionalnost. Razlike se mogu objasniti različitim faktorima, uključujući pol, starost, obrazovanje i nacionalnu pripadnost. Na primjer, mladi, manje obrazovani ispitanici i oni koji pripadaju određenim nacionalnim grupama češće izražavaju negativan stav prema tom pitanju.

Uporedni podaci pokazuju promjenu u stavovima između 2020. i 2023. godine o jednakosti pristupa Haškog tribunala prema osumnjičenima bez obzira na njihovu nacionalnost. Značajan pad je evidentan u kategoriji "u potpunosti saglasan", sa 17.6% na 9.2%, dok je porastao broj onih koji su "donekle saglasan", skoro udvostručujući se sa 11.2% na 23.3%. Takođe, "donekle nisam saglasan" je takođe porastao. Najveća promjena se vidi u smanjenju broja onih koji "uopšte nisu saglasni", sa 44.8% na 24.7%, što može ukazivati na promjenu percepcije prema više neutralnom ili umjerenom stavu. Povećanje u kategoriji "ne znam" sa 14.8% na 20.7% sugeriše na nedovoljno informisanje među ispitanicima.

Suđenja su doprinijela saznavanju istine o ratovima i zločinima počinjenim na teritoriji bivše SFRJ 90-ih

Oko 42%, je onih koji se slažu (donekle ili u potpunosti) sa stavom: „Suđenja su doprinijela saznavanju istine o ratovima i zločinima počinjenim na teritoriji bivše SFRJ 90-ih.

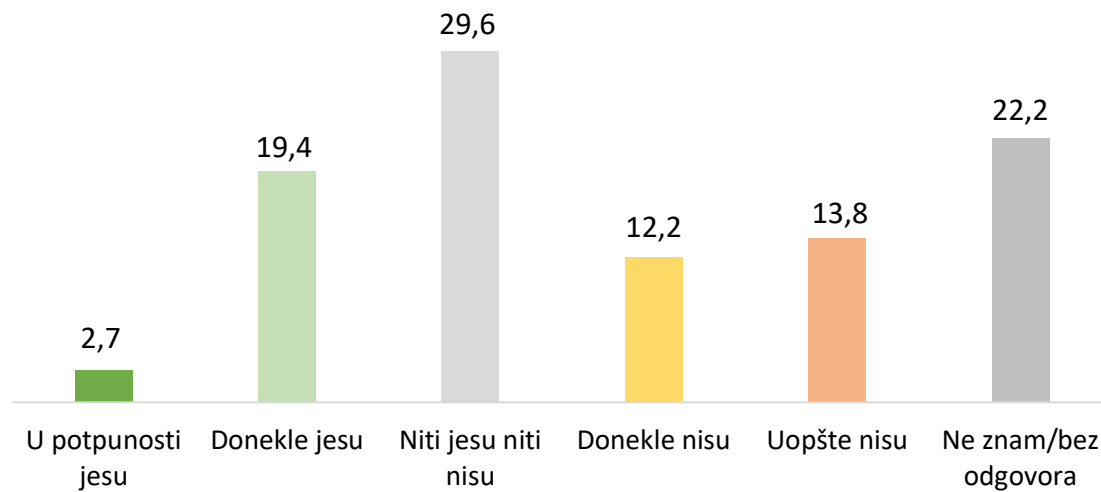
Sa druge strane, oni koji se ne slažu (donekle ili u potpunosti) čine ukupno 38%. Preostalih 19.7% ispitanika nije izrazilo svoj stav ili nije sigurno.

Na osnovu ovih podataka, možemo zaključiti da blago veći broj ispitanika smatra da su suđenja doprinijela saznavanju istine o ratovima i zločinima, dok je sličan procenat ispitanika skeptičan prema tome. Osim toga, značajan dio ispitanika nije siguran ili nema mišljenje o toj tvrdnji.

Kao i u prethodnim pitanjima, i u ovom pitanju ispitanici svih nacionalnosti, u najvećem procentu, izuzev Srba, se slažu s tvrdnjom da su suđenja doprinijela saznavanju istine o ratovima i zločinima počinjenim na teritoriji bivše SFRJ 90-ih, dok anketirani koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi se u najvećem procentu ne slažu s ovom tvrdnjom.

Kada uporedimo rezultate iz 2020. i 2023. godine, jasno vidimo promjenu u mišljenjima o doprinosu suđenja pred Haškim tribunalom u saznavanju istine o ratovima i zločinima počinjenim na teritoriji bivše SFRJ tokom 90-ih godina. Broj ispitanika koji su "u potpunosti saglasan" smanjio se sa 18.5% na 12.9%, što ukazuje na pad u snažnom uvjerenju da su suđenja doprinijela saznavanju istine. Međutim, došlo je do povećanja u kategoriji "donekle saglasan" sa 24% na 29.3%, što može ukazivati na to da veći broj ljudi vjeruje da su suđenja bar djelimično doprinijela razumijevanju događaja iz tog perioda. Istovremeno, zabilježen je pad u kategoriji "uopšte nisam saglasan" sa 33% na 17.9%, što sugerira smanjenje strogog skepticizma prema efikasnosti suđenja.

Da li su suđenja pred crnogorskim sudovima za ratne zločine iz 90-ih zadovoljila načelo pravičnosti i donijela pravdu žrtvama i njihovim porodicama?

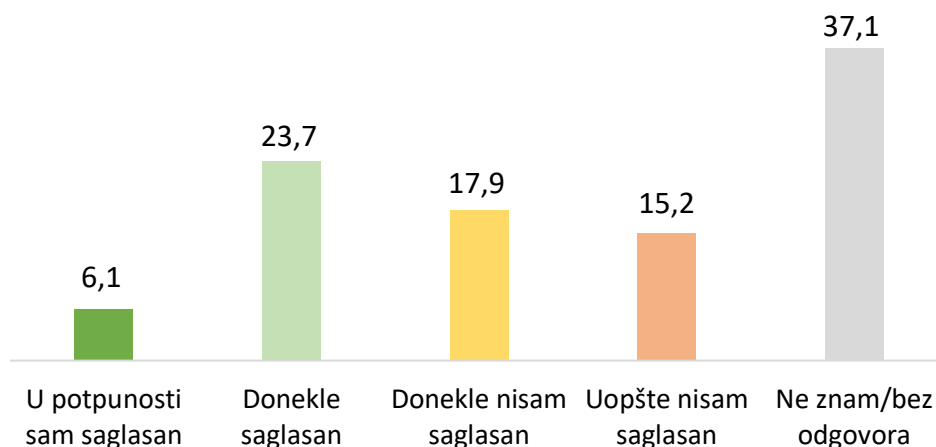
29.6% ispitanika je neodlučno po pitanju “Da li su suđenja pred crnogorskim sudovima za ratne zločine iz 90-ih zadovoljila načelo pravičnosti i donijela pravdu žrtvama i njihovim porodicama“, dok 19.4% ispitanika smatra da su suđenja donekle zadovoljila načelo pravičnosti, a 13.8% ispitanika smatra da suđenja uopšte nisu zadovoljila načelo pravičnosti.

Stavovi se razlikuju prema polu, starosti, obrazovanju i nacionalnoj pripadnosti. Mlađi, manje obrazovani ispitanici često su nesigurni u svoje stavove, dok se stariji, obrazovaniji ispitanici češće izjašnjavaju negativno u vezi s tim pitanjem.

Stavovi se značajno razlikuju između nacionalnih grupa. Svaki četvrti Crnogorac ima pozitivan stav prema zadovoljenju načela pravde u sudskim procesima, dok Srbi i Bošnjaci često izražavaju negativan stav (oko 30-32%).

Poređenjem podataka iz 2020. i 2023. godine o suđenjima za ratne zločine pred crnogorskim sudovima može se uočiti značajna promjena u javnom mišljenju. Broj onih koji "u potpunosti jesu" zadovoljni načelom pravičnosti i pravdom donesenom žrtvama i njihovim porodicama ostao je relativno nepromijenjen, dok je porast zabilježen u kategoriji "donekle jesu" sa 14.1% na 19.4%. Ovo ukazuje na blagi porast pozitivnog mišljenja o pravičnosti suđenja. Najuočljivija promjena je u kategoriji "niti jesu niti nisu", koja je skoro udvostručila svoj procenat, sa 16% na 29.6%. Ovaj značajan skok može ukazivati na to da je veći broj ljudi zauzeo neutralan stav prema ovom pitanju, možda zbog nedovoljno informacija ili neodlučnosti. Interesantno je da je došlo do značajnog pada u stavu "uopšte nisu" sa 32.5% na 13.8%, što sugerira značajno smanjenje negativnih mišljenja o suđenjima.

Crnogorski državni tužioci i sudije su spremni da procesuiraju odgovorne za ratne zločine počinjene u bivšoj SFRJ tokom 90-ih:

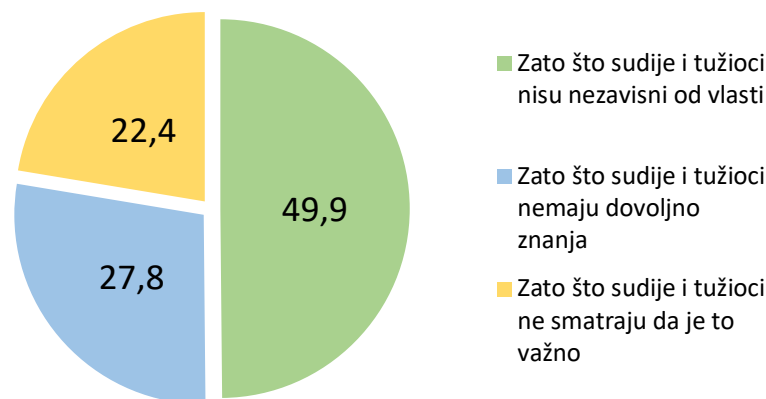

Najveći procenat (37.1%) ispitanika ne zna da li su crnogorski tužioci i sudije u potpunosti spremni da procesuiraju odgovorne za ratne zločine počinjene u bivšoj SFRJ tokom 90-ih, dok se 29.8% ispitanika donekle ili u potpunosti slaže s ovom tvrdnjom, a 33.1% ispitanika se donekle ili u potpunosti ne slaže sa tvrdnjom da su crnogorski tužioci i sudije u potpunosti spremni da procesuiraju odgovorne za ratne zločine počinjene u bivšoj SFRJ tokom 90-ih.

Većina ispitanika, bez obzira na nacionalnu pripadnost, nije potpuno sigurna u svoj stav o spremnosti crnogorskih tužilaca i sudija da procesuiraju odgovorne za ratne zločine.

Podaci iz 2020. i 2023. godine pokazuju promjene u stavovima o spremnosti crnogorskih državnih tužilaca i sudija da procesuiraju odgovorne za ratne zločine počinjene u bivšoj SFRJ tokom 90-ih. Broj ispitanika koji su "u potpunosti saglasni" da su tužioci i sudije spremni na procesuiranje smanjio se sa 11.1% na 6.1%. Istovremeno, više ljudi je "donekle saglasno" s ovom tvrdnjom, sa povećanjem sa 17% na 23.7%. Značajno je smanjenje u broju onih koji "uopšte nisu saglasni", sa 33.5% na 15.2%, što ukazuje na smanjenje otvorene skepse prema sposobnosti pravosudnog sistema da se bavi ratnim zločinima. Međutim, najveći porast je vidljiv u kategoriji "ne znam", sa 25.2% na 37.1%.

Ako niste saglasni zbog čega mislite da je tako?

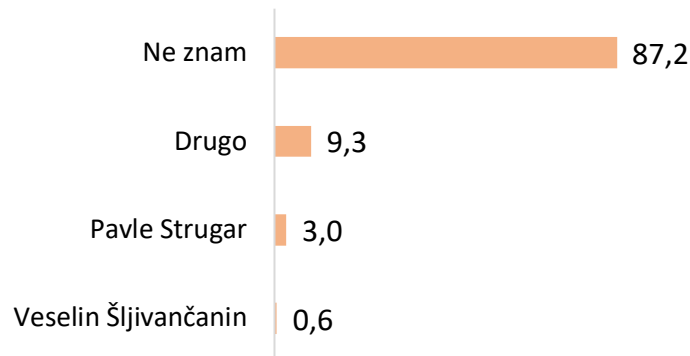
Analizom dobijenih podataka, uočavamo da blizu polovine ispitanika (49.9%) smatra da glavni razlog zbog kog državni tužioci i sudije nisu spremni da procesuiraju odgovorne za ratne zločine leži u tome što nisu nezavisni od vlasti. Ovo ukazuje na percepciju da postoji određeni stepen političkog uticaja na pravosudni sistem, što može umanjiti objektivnost i nepristrasnost u procesuiranju ovakvih slučajeva.

Drugi značajan procenat ispitanika (27.8%) vidi nedostatak znanja kao ključnu prepreku za procesuiranje odgovornih za ratne zločine, dok nešto manji dio ispitanika (22.4%) smatra da sudije i tužioci ne vide važnost procesuiranja ovih slučajeva, što može biti odraz ličnih stavova ili percepcije o prioritetima u njihovom radu.

Analizom podataka iz 2020. i 2023. godine o razlozima zbog kojih ispitanici nisu saglasni da crnogorski tužioci i sudije procesuiraju odgovorne za ratne zločine, vidimo promjenu u percepciji. U 2020. godini, najveći procenat ispitanika, 65.1%, smatrao je da tužioci i sudije nisu nezavisni od vlasti. Ova percepcija se smanjila na 49.9% u 2023. godini. To ukazuje na smanjenje broja ljudi koji misle da je nedostatak nezavisnosti glavni problem, ali i dalje ostaje najveća briga. U oba ispitivanja, percepcija da tužioci i sudije nemaju dovoljno znanja blago je porasla, sa 25.9% na 27.8%. Takođe, postoji porast u broju ljudi koji misle da tužioci i sudije ne smatraju procesuiranje ratnih zločina važnim, sa 18.5% na 22.4%.

Znate li ime i prezime nekog od crnogorskih državljana optuženih ili osuđenih za ratne zločine?

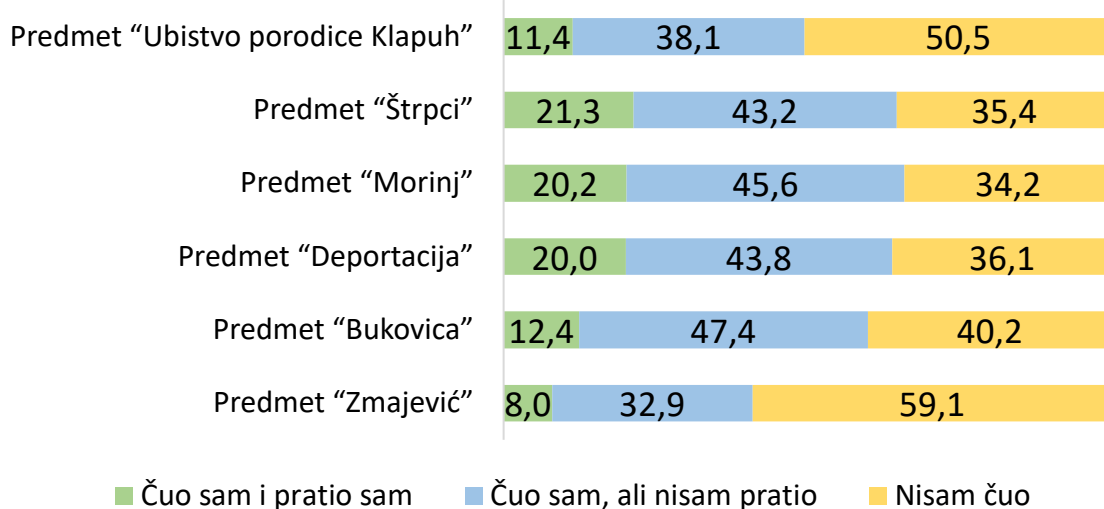

Pitanje je bilo otvorenog karaktera – tj. ispitanici nisu imali ponuđene odgovore, već se od njih tražilo da daju svoj odgovor.

Najveći procenat ispitanika (87.2%) nije znao da navede ime i prezime nekog od crnogorskih državljana optuženih ili osuđenih za ratne zločine, dok oni koji su znali naveli su Pavla Strugara (3%), Veselina Šljivančanina (0.6%) i neke druge osobe (9.3%), među kojima su najzastupljeniji Radovan Karadžić i Slobodan Milošević.

Prema rezultatima odgovora na ovo pitanje otvorenog tipa, iz 2020. i 2023. godine, došlo je do promjene u nivou svijesti ispitanika o crnogorskim državljanima optuženim ili osuđenim za ratne zločine. Broj onih koji su naveli poznata imena kao što su Pavle Strugar i Veselin Šljivančanin je opao, dok je broj onih koji su naveli "Neko drugi" značajno porastao sa 0% na 9.2% u 2023. godini. To može ukazivati na to da postoji percepcija o drugim pojedincima povezanim sa ratnim zločinima koji nisu bili toliko u javnom fokusu 2020. godine. Istovremeno, značajno veći procenat ispitanika (sa 68.3% na 87.2%) izjavio je da ne zna ime i prezime nijednog crnogorskog državljanina povezanog sa ratnim zločinima, što sugerise rast neinformisanosti ili zaborava u vezi sa ovim pitanjem.

Da li ste čuli za neko od sledećih suđenja pred crnogorskim sudovima?

Većina ispitanika (50.5%) nije bila upoznata s predmetom "Ubistvo porodice Klapuh". Manje od polovine (38.1%) je čulo za predmet, ali nisu ga detaljno pratili. Samo mala frakcija ispitanika (11.4%) je bila u potpunosti informisana i pratila je slučaj. Najveći broj ispitanika (43.2%) je čuo za predmet "Štrpci", ali ga nisu pratili. Samo petina ispitanika (21.3%) je bila u potpunosti informisana i pratila je slučaj. Međutim, značajan broj ispitanika (35.4%) nije bio upoznat s ovim predmetom.

Gotovo polovina ispitanika (45.6%) je čula za predmet "Morinij", ali ga nije pratila. Približno petina ispitanika (20.2%) je bila u potpunosti informisana i pratila je slučaj. Ipak, trećina ispitanika (34.2%) nije bila upoznata s ovim predmetom.

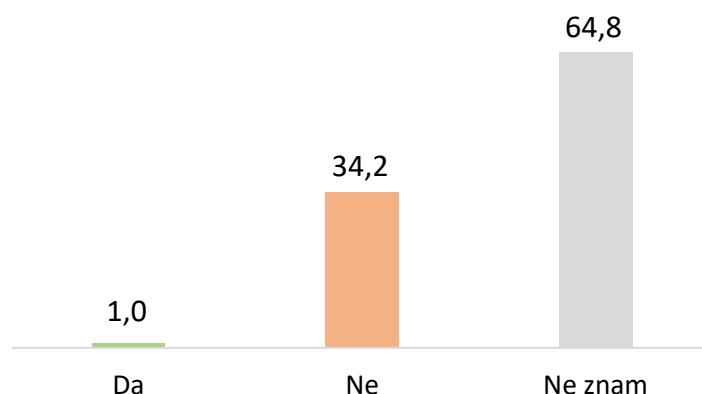
Skoro 44% ispitanika (43.8%) je čulo za predmet "Deportacija", ali ga nije pratila. Približno petina ispitanika (20.0%) je bila u potpunosti informisana i pratila je slučaj. Međutim, malo više od trećine ispitanika (36.1%) nije bila upoznata s ovim predmetom.

Nešto manje od polovine ispitanika (47.4%) je čula za predmet "Bukovica", ali ga nije detaljno pratila. Samo mali dio ispitanika (12.4%) je bio u potpunosti informisan i pratio je slučaj. S druge strane, 40.2% ispitanika nije bilo upoznato s ovim predmetom.

Većina ispitanika (59.1%) nije bila upoznata s predmetom "Zmajević". Međutim, 32.9% je čulo za predmet ali ga nije pratilo. Samo mali procenat ispitanika (8.0%) je bio u potpunosti informisan i pratio je slučaj.

Analizom podataka iz istraživanja sprovedenih u 2020. i 2023. godini možemo vidjeti kako se mijenja svijest javnosti o suđenjima za ratne zločine pred crnogorskim sudovima. Za predmete kao što su "Štrpci", "Morinij" i "Deportacija", primjećuje se smanjenje u broju ljudi koji kažu da su čuli za slučaj i pratili ga, kao i povećanje onih koji su čuli za slučaj ali ga nisu pratili ili uopšte nisu čuli za slučaj. Predmet "Bukovica" pokazuje sličan trend smanjenja onih koji su pratili slučaj, dok je broj onih koji su čuli ali nisu pratili porastao, a takođe i broj onih koji nisu čuli. Interesantno je da su za slučajeve "Zmajević" i "Ubistvo porodice Klapuh" značajno porasli procenti onih koji su čuli za slučaj, bilo da su ga pratili ili ne.

Da li se u Crnoj Gori trenutno vodi krivični postupak za ratne zločine?

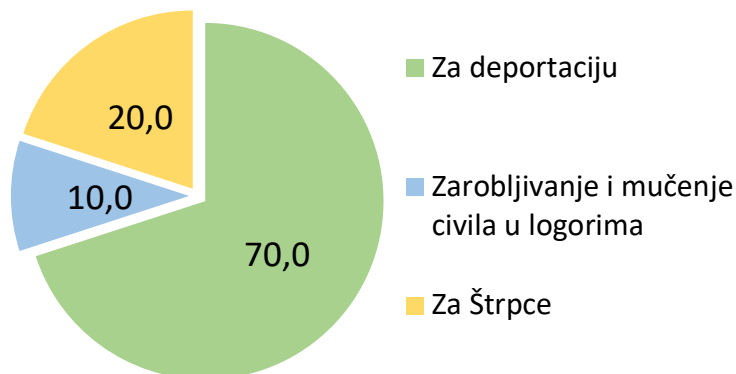

Iz dobijenih rezultata, zapažamo da postoji značajna neinformisanost među ispitanicima kada je riječ o pitanju da li se u Crnoj Gori trenutno vodi krivični postupak za ratne zločine. Većina ispitanika (64.8%) je navela da ne znaju da li postoje takvi postupci, što ukazuje na nedostatak široke javne svijesti ili jasnih informacija o ovom pitanju.

Samo 1% ispitanika potvrdno odgovara na ovo pitanje, što može ukazivati na to da ako i postoje takvi slučajevi, oni nisu široko poznati javnosti ili se ne izvještava o njima u velikoj mjeri. S druge strane, 34.2% ispitanika vjeruje da takvi postupci ne postoje, što može odražavati percepciju da je Crna Gora ili uspješno zatvorila poglavlje ratnih zločina iz prošlosti ili da trenutno nema aktivnih slučajeva koji su privukli pažnju javnosti.

Ovaj rezultat ističe potrebu za boljom informisanošću i transparentnošću u vezi sa procesuiranjem ratnih zločina, što je ključno za pravdu i pomirenje u regionu. Takođe, naglašava važnost medija i obrazovnih institucija u širenju informacija o ovim važnim pitanjima.

Ako je odgovor da, da li znate protiv koga se vodi taj krivični postupak i za koje djelo?

Na osnovu prikazanih rezultata, većina ispitanika (70%) vjeruje da se krivični postupak vodi zbog deportacije, dok manji broj ispitanika povezuje postupak sa zarobljavanjem i mučenjem civila u logoru Morinj (10%) ili sa slučajem Štrpci (20%). Dominantnost percepcije o deportacijama može ukazivati na značaj ili širu medijsku pokrivenost ovog specifičnog pitanja u javnom diskursu. Ovi rezultati reflektuju percepciju javnosti o tekućim krivičnim postupcima u vezi sa ratnim zločinima, a dodatne informacije i transparentnost su ključne kako bi se javnost pravilno informisala o ovim važnim pitanjima.

U kojoj mjeri ste saglasni sa sljedećim stavovima:

	U potpunosti sam saglasan	Donekle saglasan	Donekle nisam saglasan	Uopšte nisam saglasan	Ne znam/bez odgovora
Osuđeni za ratne zločine u bivšoj SFRJ ne bi trebalo da učestvuju u političkom životu	66.9	12.1	6.5	7.3	7.1
Osumnjičeni za ratne zločine u bivšoj SFRJ ne bi trebalo da učestvuju u političkom životu	62.3	17.8	8.4	5.1	6.4
Političari koji su bili na vlasti u vrijeme vršenja ratnih zločina 1990-ih ne bi trebalo da učestvuju u političkom životu	56.0	14.6	8.7	13.7	7.0

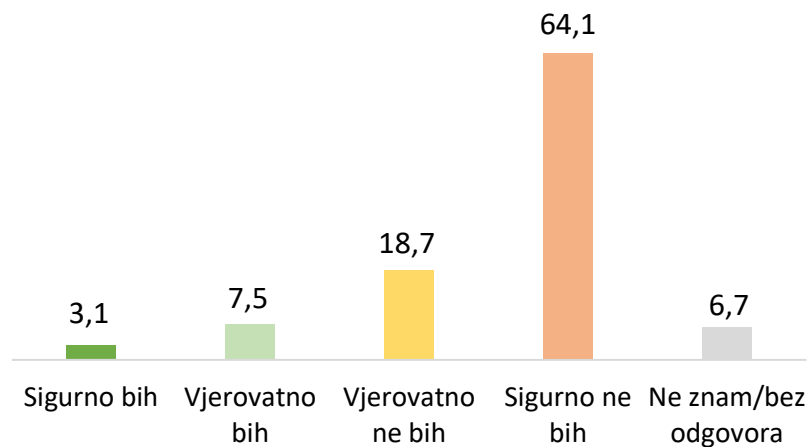
Većina ispitanika (66.9%) se potpuno slaže s tvrdnjom da osobe osuđene za ratne zločine ne bi trebale da učestvuju u političkom životu bivše SFRJ. Samo mali broj ispitanika se ne slaže ili je neutralan po ovom pitanju.

Većina ispitanika (62.3%) se potpuno slaže s tvrdnjom da osumnjičeni za ratne zločine u bivšoj SFRJ ne bi trebalo da učestvuju u političkom životu. Ukupno, 80.1% ispitanika se slaže u nekoj mjeri s ovom tvrdnjom (kombinujući potpuno saglasne i donekle saglasne). Manji broj ispitanika se ne slaže ili je neutralan po ovom pitanju.

Nešto više od polovine ispitanika (56.0%) se potpuno slaže s tvrdnjom da političari koji su bili na vlasti tokom 1990-ih kada su vršeni ratni zločini ne bi trebalo da učestvuju u političkom životu. Manjina ispitanika se ne slaže ili je neutralna po ovom pitanju.

Prmjetna je promjena stavova između 2020. i 2023. godine kada je u pitanju učešće osuđenih i osumnjičenih za ratne zločine u bivšoj SFRJ, kao i političara iz tog perioda, u političkom životu. Za sve tri kategorije, primjetan je pad u procentu ispitanika koji su "u potpunosti saglasni" sa stavom da te osobe ne bi trebale učestvovati u političkom životu. Procenti su se smanjili sa 78.1% na 66.9% za osuđene za ratne zločine, sa 69.8% na 62.3% za osumnjičene za ratne zločine, i sa 67.1% na 56% za političare na vlasti u vrijeme ratnih zločina. Međutim, istovremeno je došlo do povećanja u procentu onih koji su "donekle saglasni" sa tim stavom. Ovaj porast može ukazivati na to da je manje ispitanika sada odlučno protiv političkog učešća ovih osoba, ali postoji veći broj onih koji su umjereniji u svojim stavovima.

Da li biste na izborima glasali za osobu koja je osumnjičena za ratne zločine u bivšoj SFRJ?

Većina ispitanika izrazila je jasno negativan stav prema mogućnosti glasanja za osobu osumnjičenu za ratne zločine.

Većinski, 64,1% ispitanika je reklo da "Sigurno ne bi" glasalo za takvu osobu, a dodatnih 18,7% reklo je "Vjerovatno ne bih".

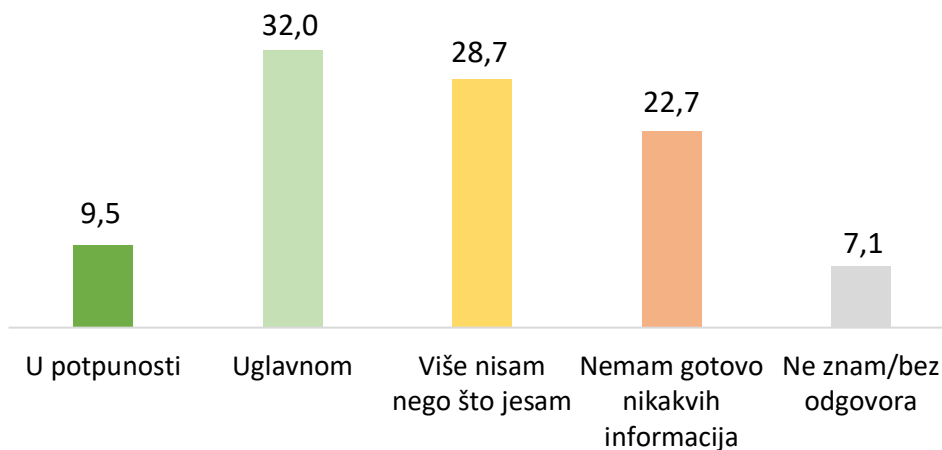
Sa druge strane, manji broj ispitanika, 3,1%, rekao je da bi "Sigurno" glasao za takvu osobu, dok je 7,5% reklo da "Vjerovatno bih". 6,7% ispitanika je ostalo nesigurno ili nije željelo da odgovori.

Kada pogledamo po starosnim grupama, vidimo da stariji ispitanici (preko 65 godina) pokazuju najveću sklonost protiv glasanja za takvu osobu sa 69.2%. Međutim, svaka starosna kategorija izražava snažno neprihvatanje takvih kandidata, s procentima koji prelaze 50%.

Značajna većina ispitanika izrazila je negativan stav prema glasanju za osobu osumnjičenu za ratne zločine u bivšoj SFRJ. Ovi rezultati ukazuju na snažan osjećaj neprihvatanja prema takvim osobama u političkom kontekstu.

Uporedni podaci pokazuju da je došlo do promjene u stavovima između 2020. i 2023. godine, po pitanju glasanja za osobe osumnjičene za ratne zločine u bivšoj SFRJ. U 2023. godini, veći procenat ispitanika je izrazio veću otvorenost prema glasanju za takve osobe, s povećanjem onih koji kažu "Sigurno bih" sa 1.9% na 3.1% i "vjerovatno bih" sa 2.5% na 7.5%. Istovremeno, došlo je do smanjenja u kategoriji "sigurno ne bih" sa 82.1% na 64.1%, što sugerše manje odlučno odbijanje da se glasa za osobe osumnjičene za ratne zločine. Kategorija "vjerovatno ne bih" je takođe zabilježila rast sa 8.8% na 18.7%.

Koliko ste informisani o ratnim zločinima počinjenim 90-ih na prostoru SFRJ/SRJ?

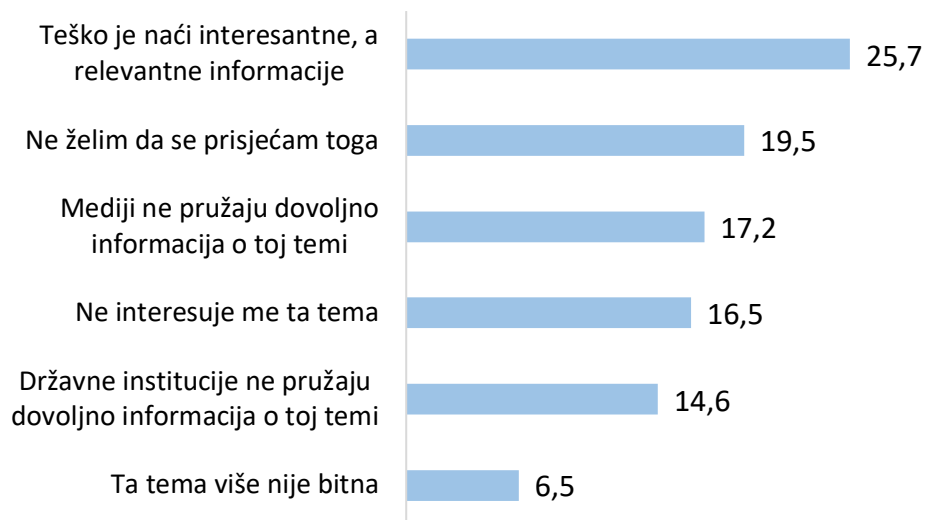
Ne mali procenat ispitanika (41.5% kombinujući "U potpunosti", "Uglavnom") smatra da su prilično informisani o ratnim zločinima iz 90-ih na navedenom prostoru. Međutim, postoji i značajan broj ispitanika (51.4% kombinujući "Djelimično" i "Nemam gotovo nikakvih informacija") koji osjećaju da su slabije informisani ili da gotovo nisu uopšte informisani o ovim događajima.

Postoje izražene razlike u informiranosti o ratnim zločinima iz 90-ih na prostoru SFRJ/SRJ na osnovu pola, starosti, obrazovanja i nacionalnosti ispitanika. Mlađe generacije (18-25 godina) su manje informisane 47.5%. S druge strane, starije generacije (55-64) su uglavnom informisane 45%.

Kada je u pitanju obrazovanje, osobe sa višim obrazovanjem smatraju da su najviše informisane. Zanimljivo je primjetiti visok procenat (41.8%) Bošnjaka koji se percipiraju kao informisani, dok kod drugih nacionalnosti prevladavaju kategorije "Uglavnom" ili "Djelimično". Osim toga, podatak da 7.1% ispitanika nije sigurno ili nema odgovor može ukazivati na neodlučnost ili možda čak i na osjetljivost teme za neke pojedince.

Podaci iz 2020. i 2023. godine pokazuju promjenu u nivou informisanosti ispitanika o ratnim zločinima počinjenim tokom 90-ih na prostoru bivše SFRJ/SRJ. Primjetan je porast u procentu ispitanika koji smatraju da su "U potpunosti" informisani, sa 7.6% na 9.5%. Međutim, došlo je do smanjenja u kategoriji "uglavnom jesam" i značajnijeg pada u kategoriji "Djelimično jesam", sa 44.9% na 28.7%. Zabrinjavajući je porast u procentu ispitanika koji navode da "nemam gotovo nikakvih informacija", koji se gotovo udvostručio sa 13% na 22.7%. Takođe, više ispitanika je nesigurno u svoje znanje, s porastom od 1.5% na 7.1% za kategoriju "Ne znam".

Ako niste, ili ste samo djelimično informisani, zašto je to tako?

Najčešće naveden razlog od strane ispitanika zbog kojeg smatraju da su neinformisani ili djelimično informisani je da je teško naći informacije koje su istovremeno interesantne i relevantne (25.7%). Ovo može ukazivati na to da postoji potreba za boljom edukacijom i pristupom informacijama o ovoj temi. Takođe, emotivni aspekt, kao što je želja da se ne prisjećaju traumatičnih događaja, igra značajnu ulogu, što je evidentno iz 19.5% ispitanika koji ne žele da se prisjećaju toga. Ne mali broj ispitanika (17.2%) kao razlog neinformisanosti navode da mediji ne pružaju dovoljno informacija o toj temi.

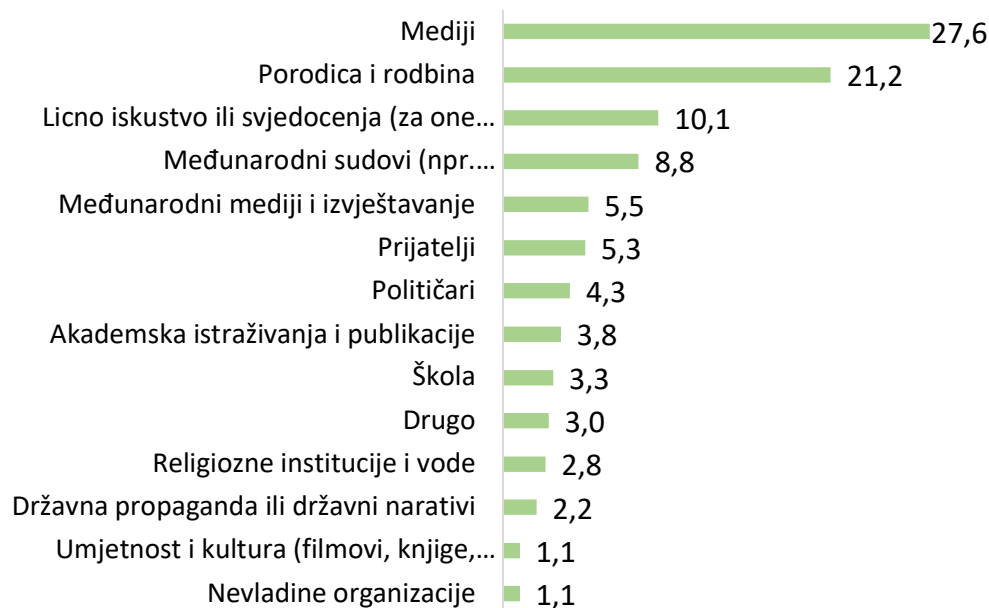
Vidljivo je da se prepreke u informisanosti razlikuju među različitim demografskim grupama. Na primjer, dok mladi u uzrastu od 18 do 25 godina najčešće navode da ih tema ne interesuje (34.1%), stariji od 65 godina više ne žele da se prisjećaju toga (35.7%).

Zanimljivo je i da obrazovanje utiče na razloge neinformisanosti, s obzirom da osobe s osnovnim obrazovanjem često osjećaju nedostatak informacija iz medija (31.8%), dok oni s visokim obrazovanjem teže pronalaženju interesantnih i relevantnih informacija (32%).

Iz uporednih podataka za 2020. i 2023. godinu možemo vidjeti promjene u stavovima ljudi u vezi sa informisanjem o ratnim zločinima na prostoru bivše SFRJ tokom 90-ih. Uočava se smanjenje u procentu ljudi koji "ne žele da se prisjećaju" i onih kojima "tema nije interesantna". Došlo je do značajnog povećanja onih koji smatraju da je "teško naći interesantne i relevantne informacije", sa 17% na 25.7%. Najznačajniji pad je u kategoriji "ta tema više nije bitna", sa 12.1% na 6.5%.

Koji od navedenih faktora je imao najveći uticaj na formiranje mišljenja o ratnim zločinima počinjenih 90-ih na teritoriji SFRJ/SRJ?

Rezultati pokazuju na značajnu ulogu medija (27.6%) u oblikovanju percepcija o ratnim zločinima iz 90-ih na navedenoj teritoriji. Porodica i rodbina (21.2%), kao i lična iskustva ili svjedočenja (10.1%), takođe imaju značajan utjecaj.

Međunarodni sudovi, kao što je Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (8.8%), takođe su imali značajnu ulogu u oblikovanju mišljenja. Ovi podaci mogu pomoći u razumijevanju izvora informacija koji najviše utiču na percepcije ljudi o ovom osjetljivom pitanju.

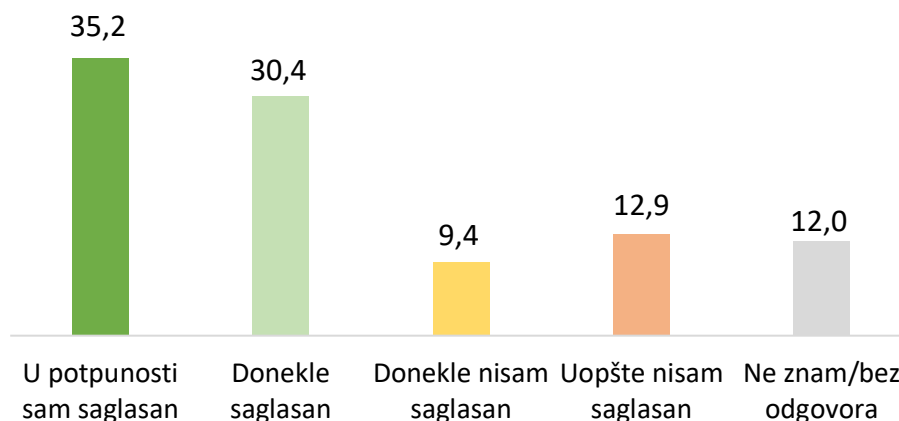
Mediji su imali najveći uticaj na formiranje mišljenja o ratnim zločinima 90-ih, posebno među osobama starosti 45-54 godine (36.5%) i onima s visokim obrazovanjem (37.1%). Takođe, zanimljivo je primijetiti da je uticaj medija najveći među ispitanicima koji se nacionalno izjašnjavaju kao "Srbi" (32.4%).

Porodica i rodbina su imale najveći uticaj na mlađe osobe od 18 do 25 godina (30.5%). Crnogorci su u najvećoj mjeri bili pod uticajem porodice i rodbine (22.9%).

Lično iskustvo ili svjedočenja su najzastupljeniji među starijima, preko 65 godina (15.1%), kao i među onima s višim obrazovanjem (17.2%). Zanimljivo je da je u kategoriji nacionalnosti najveći uticaj ličnog iskustva kod Muslimana/Muslimanki (14.9%).

Uzimajući sve u obzir, mediji su se pokazali kao ključni faktor u formiranju mišljenja o ratnim zločinima 90-ih u većini demografskih grupa. Uz to, starost, nivo obrazovanja i nacionalnost imaju značajnu ulogu u tome kako se mišljenje formira na osnovu različitih izvora informacija.

U udžbenike istorije je potrebno uvrstiti lekcije o ratnim zločinima počinjenim 90-ih?

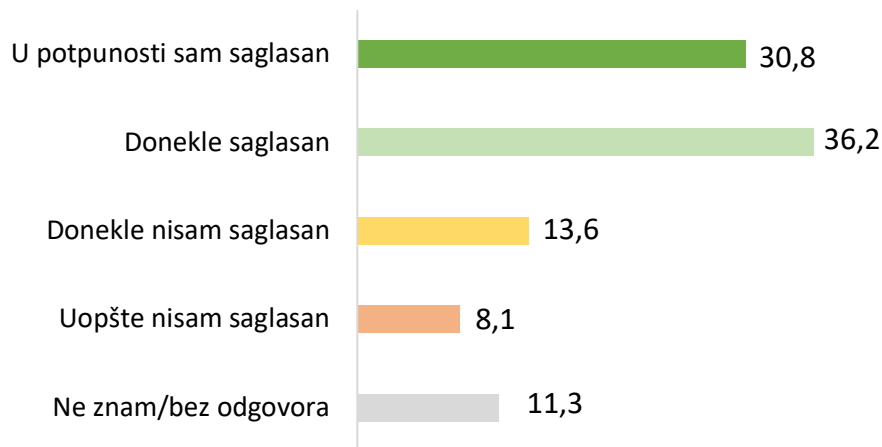

Oko dvije trećine ispitanika je "u potpunosti saglasno" (35.2%) i "donekle saglasno" (30.4%) s tvrdnjom da u nastavu istorije treba uvrstiti lekcije o ratnim zločinima.

Suprotno tome, 22.3% ispitanika je ili "uopšte nisam saglasan" (12.9%) ili "donekle nisam saglasan" (9.4%) s uključivanjem ovih lekcija.

Većina grupa, kada se posmatraju najviši procenti saglasnosti, ima tendenciju da se "u potpunosti" slaže s uvrštavanjem lekcija o ratnim zločinima 90-ih u udžbenike istorije. Osobe sa visokim obrazovanjem (41.7%) i starije generacije (39.2%), posebno pokazuju snažnu podršku ovoj ideji.

Za bolju budućnost je neophodno njegovanje sjećanja i na događaje koje bi svi najradije zaboravili

Iz predstavljenih podataka, većina ispitanika smatra da je za bolju budućnost neophodno njegovati sjećanja i na događaje koje bi svi najradije zaboravili. Kada se kombinuju procenti onih koji su "u potpunosti saglasni" i "donekle saglasni", to čini ukupno 67% ispitanika. Sa druge strane, oni koji se ne slažu (bilo "donekle" ili "uopšte") čine manje od četvrtine ukupnog uzorka sa 21.7%. Ostatak ispitanika (11.3%) nije siguran ili nema odgovor na pitanje.

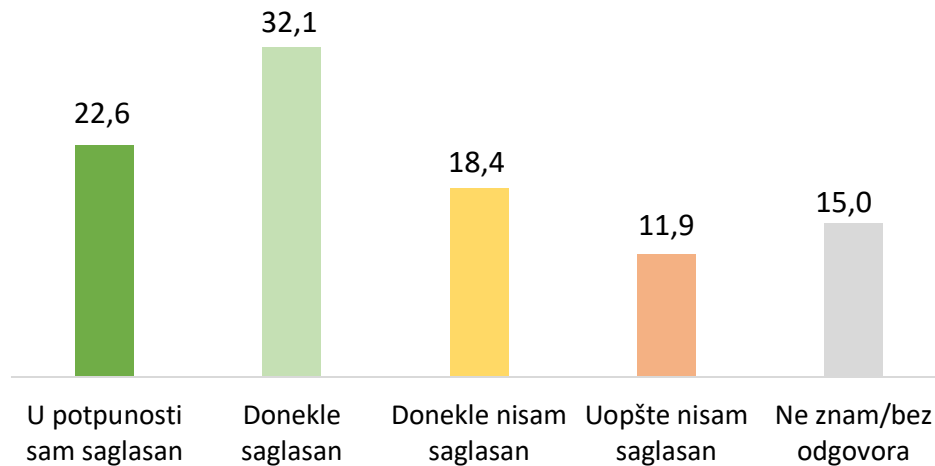
Mlađa populacija (18-25 godina) 24.8% je manje saglasna u poređenju sa starijim osobama, posebno onima između 55 i 64 godine (33.9%), koji pokazuju najveću potpunu saglasnost.

Postoji značajna razlika u saglasnosti među onima sa osnovnim obrazovanjem i ostalim nivoima obrazovanja. Dok osobe sa višim obrazovanjem (33.8%) pokazuju najveću saglasnost, oni sa osnovnim obrazovanjem (4.3%) su značajno manje saglasni sa tvrdnjom.

Među različitim nacionalnim grupama, Bošnjaci (46.3%) izražavaju najveću saglasnost sa tvrdnjom.

Uporedni rezultati iz 2020. i 2023. godine pokazuju da je došlo do smanjenja broja ljudi koji su "u potpunosti saglasni" s tvrdnjom da je za bolju budućnost neophodno njegovati sjećanje na događaje koje bi svi najradije zaboravili, sa 49.3% na 30.8%. Istovremeno, povećao se broj onih koji su "donekle saglasni", sa 23.8% na 36.2%. Takođe, primjećuje se porast u broju onih koji su "donekle nesaglasni" i značajno smanjenje onih koji su "uopšte nisam saglasan". Kategorija "Ne znam" je doživjela značajno povećanje, sa 3.4% na 11.3%.

Crna Gora nije dovoljno radila na njegovanju sjećanja na žrtve ratnih zločina

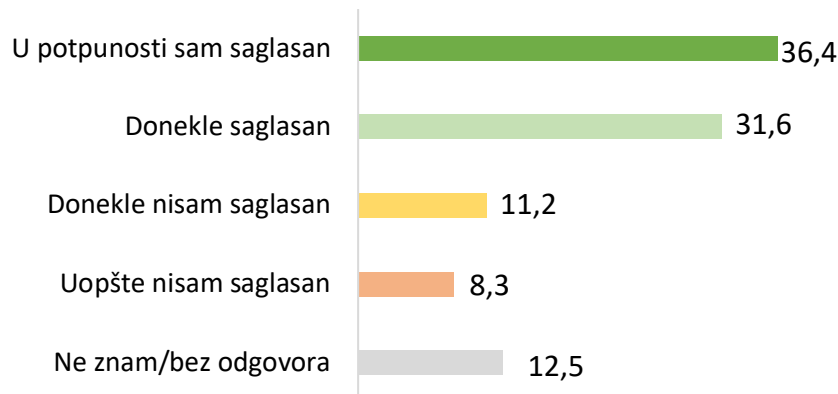
Većina ispitanika (54.7%) izražava saglasnost sa navedenom tvrdnjom, kombinujući one koji su "u potpunosti saglasni" (22.6%) i one koji su "donekle saglasni" (32.1%).

Sa druge strane, 30.3% ispitanika se ne slaže sa tvrdnjom, kombinujući one koji su "donekle nisam saglasan" (18.4%) i one koji su "uopšte nisam saglasan" (11.9%). Značajan procenat ispitanika (15.0%) nije siguran ili nije dao odgovor na pitanje.

Većina ispitanika iz svih grupacija se slaže sa tvrdnjom da Crna Gora nije dovoljno radila na njegovanju sjećanja na žrtve ratnih zločina. Najviši stepen saglasnosti dolazi iz starosne grupe "preko 65 godina" (61%) i nacionalne grupe "Bošnjak/Bošnjakinja" (64.2%). Najniži stepen saglasnosti dolazi iz starosne grupe "Od 18 do 25 godina" (41.2%) i obrazovne kategorije "Osnovno obrazovanje" (44.7%).

Ovi podaci sugerišu da postoji percepcija među ispitanicima da Crna Gora nije uložila dovoljno napora u njegovanju sjećanja na žrtve ratnih zločina. Međutim, važno je uzeti u obzir i značajan broj onih koji se nisu složili sa tvrdnjom ili nisu imali formirano mišljenje.

Mjesto svakog ratnog zločina treba da bude obilježeno spomen pločom ili spomenikom žrtvama

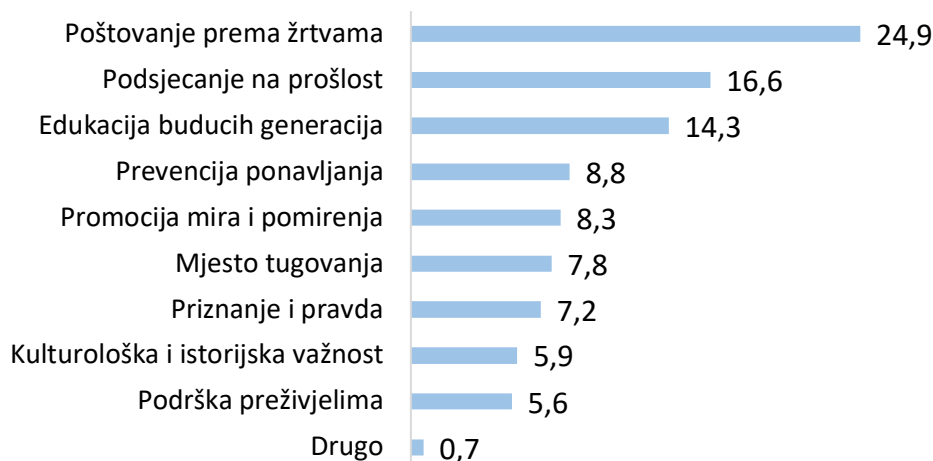
Preko dvije trećine ispitanika (68%) se slaže (bilo potpuno ili donekle) sa tvrdnjom da mjesto svakog ratnog zločina treba biti obilježeno spomen pločom ili spomenikom žrtvama, dok 19.5% ispitanika nije saglasno sa ovom tvrdnjom. Ovo ukazuje na snažan sentiment među ispitanicima da je važno obilježiti mjesta ratnih zločina kako bi se odala počast žrtvama i očuvalo sjećanje na njih.

Većina nesaglasnosti (donekle i uopšte nisam saglasan) prema ideji obilježavanja mjesta ratnih zločina spomen pločama ili spomenicima žrtvama dolazi iz: reda muškaraca (20.6%), ispitanika starosti od 18 do 25 godina (19.1%), grupe sa osnovnim obrazovanjem (42.6%) i među ispitanicima koji se nacionalno izjašnjavaju kao Srbi (27.1%).

Međutim, treba napomenuti da se većina ispitanih osjeća suprotno, kao što je vidljivo iz prethodnih rezultata. Negativne reakcije mogu biti rezultat različitih faktora, uključujući istorijske, političke i kulturne.

Podaci iz 2020. i 2023. godine pokazuju značajne promjene u stavovima o obilježavanju mjesta ratnih zločina spomen pločama ili spomenicima žrtvama. Primjetno je smanjenje broja ispitanika koji su "u potpunosti saglasni" sa ovom tvrdnjom, sa 63.8% na 36.4%. To može ukazivati na promenu u percepciji važnosti ili izvodljivosti obilježavanja mesta zločina. Došlo je do skoro duplog povećanja onih koji su "donekle saglasni", sa 18.4% na 31.6%, što može ukazivati na rastuću, ali oprezniju podršku ideji obilježavanja. Kategorija "donekle nesaglasan" je takođe porasla, sa 3.8% na 11.2%, a blagi pad je zabilježen kod onih koji su "uopšte nisam saglasan". Značajno povećanje je u kategoriji "ne znam", sa 5% na 12.5%.

Razlozi zbog kojih mjesto svakog ratnog zločina treba da bude obilježeno spomen pločom ili spomenikom žrtvama?

Poštovanje prema žrtvama (24.9%) je najčešći razlog zbog kojeg mjesto svakog ratnog zločina treba da bude obilježeno spomen pločom ili spomenikom žrtvama. Ne mali procenat građana smatra (16.6%) da je podsjećanje na prošlost razlog zbog kojeg bi takva mjesta trebalo obilježiti.

Edukacija mladih (14.3%) o prošlim događajima je esencijalna kako bi razumjeli istoriju i kako bi se izbjegle slične greške u budućnosti.

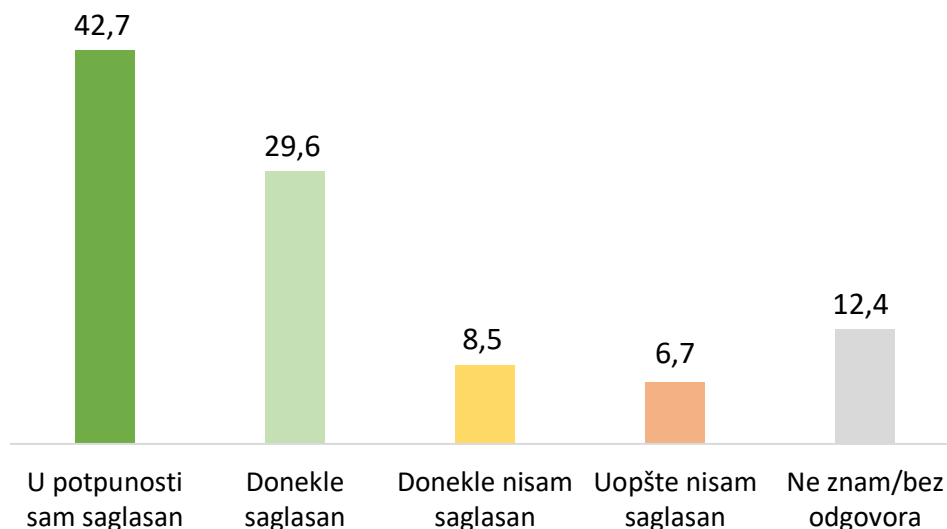
Osim edukacije, direktno naglašavanje posljedica ratnih zločina može djelovati kao preventiva protiv ponavljanja istih (8.8%).

Različite grupacije imaju različite prioritete i vrednovanja kada je u pitanju obilježavanje mjesta ratnih zločina. Dok su neke razlike male i suptilne, druge su izraženije.

Kada je u pitanju nacionalnost, postoji razlika u tome koji razlozi su najvažniji za različite etničke grupe. Na primjer, Crnogorci, Muslimani i Bošnjaci imaju poseban naglasak na poštovanje prema žrtvama (oko 26%), a Srbi podsjećanje na prošlost (19.7%).

Bez obzira na grupaciju, poštovanje prema žrtvama je najčešće naveden kao najvažniji razlog za obilježavanje mjesta ratnih zločina, dok se edukacija budućih generacija i podsjećanje na prošlost takođe smatraju važnim, ali u manjoj mjeri.

Crna Gora treba da uvede dan sjećanja na žrtve ratnih zločina

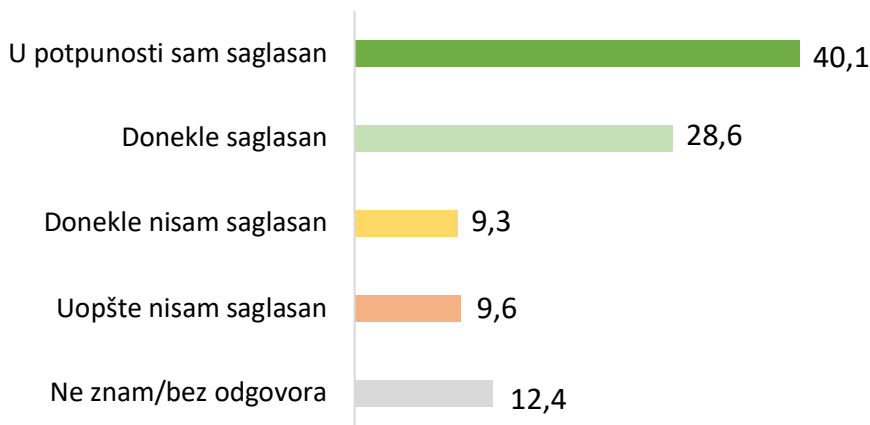

Većina ispitanih, tačnije 72.3%, u većoj ili manjoj mjeri podržava ideju uvođenja dana sjećanja na žrtve ratnih zločina u Crnoj Gori. S druge strane, samo 15.2% ispitanih se protivi ovoj ideji. Ova jasna većina pokazuje snažnu podršku u korist predložene inicijative među ispitanima.

Kada je riječ o negativnim stavovima prema predlogu uvođenja dana sjećanja na žrtve ratnih zločina u Crnoj Gori, razlike se mogu primjetiti prema demografskim kategorijama:

Osobe s osnovnim obrazovanjem izražavaju najveću nesaglasnost od 31.9%.

Crna Gora je dužna da bez diskriminacije obešteti sve civilne žrtve rata

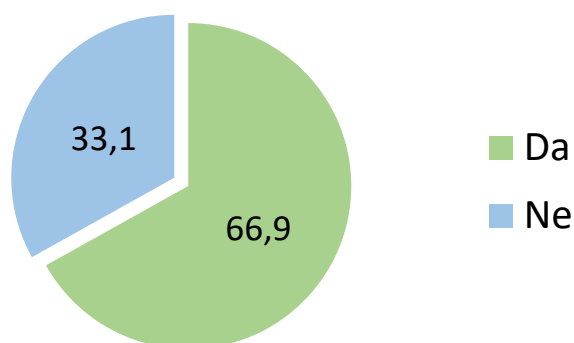

Oko dvije trećine ispitanika (68.7% zbir u potpunosti i donekle saglasan) slaže se s tvrdnjom da Crna Gora treba bez diskriminacije da obešteti sve civilne žrtve rata, dok 18.9% ispitanika ne dijeli ovaj stav. Preostalih 12.4% ispitanika nije sigurno ili nema mišljenje o ovoj temi.

Uočljive razlike u negativnim stavovima prema tvrdnji "Crna Gora je dužna da bez diskriminacije obešteti sve civilne žrtve rata" postoje između različitih grupa. Naime, obrazovanje igra važnu ulogu, sa osobama sa osnovnim obrazovanjem (38.2%) koje izražavaju najviše negativnosti prema ovoj tvrdnji. U pogledu starosti, stariji građani (preko 65 godina) imaju najveći procenat negativnih stavova (21.4%). Pol ne igra značajnu ulogu u formiranju stavova prema ovoj temi, s obzirom na to da su procenti negativnih stavova između muškaraca i žena vrlo slični (oko 19%).

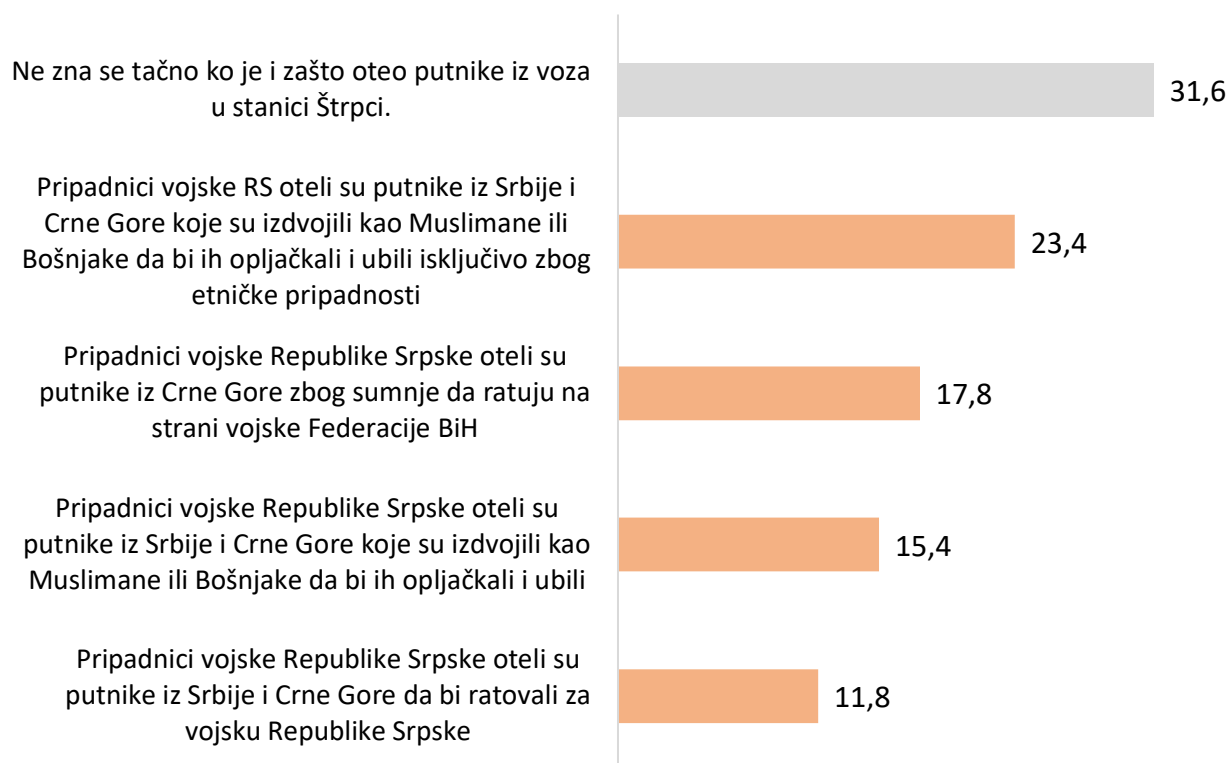
Da li ste čuli za događaj otmice putnika iz voza u Štrpcima?

Rezultati odgovora na ovo pitanje pokazuju da većina ljudi (66.9%) jeste čula za događaj otmice putnika iz voza u Štrpcima, dok znatan dio (33.1%) nije upoznat sa ovim događajem. Ovo može ukazivati na to da iako postoji visok nivo svijesti o ovom specifičnom događaju među ispitanicima, još uvek postoji značajan broj ljudi koji nisu informisani o njemu.

Podaci ukazuju na to da su muškarci (70.1%) nešto više upoznati sa događajem nego žene (63.7%). Svijest o događaju raste sa starošću ispitanika, gdje je najmanje informisana grupa ona od 18 do 24 godine (35.8%), dok su najinformisaniji oni preko 65 godina (88.2%). Kada je riječ o obrazovanju, najveću svijest o događaju pokazuju ispitanici sa visokim obrazovanjem (68.1%).

Ko je koga i zašto oteo u februaru 1993. godine iz voza u Štrpcima?

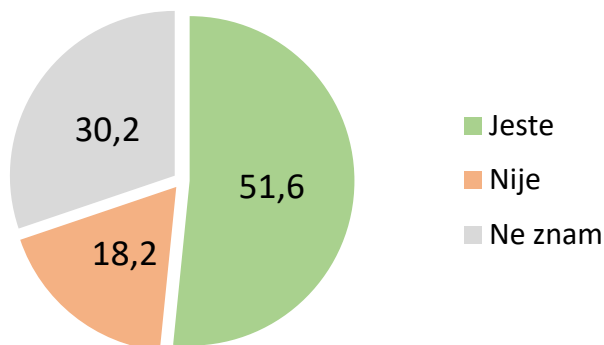

Najveći procenat ispitanika (31.6%) smatra da se tačno ne zna ko je i zašto oteo putnike, što ukazuje nedostatak jasnih informacija o detaljima i motivima otmice.

Sa druge strane, 23.4% ispitanika vidi događaj kao ciljanu otmicu putnika iz Srbije i Crne Gore koje su otmičari izdvojili kao Muslimane ili Bošnjake, što predstavlja najveći procenat među onima koji su naveli specifičnu etničku ili religijsku grupu kao metu. Ovo sugeriše percepciju da je otmica imala etnički motivisan karakter. Dodatnih 15.4% ispitanika takođe podržava ovu percepciju, što ukupno daje 38.8% ispitanika koji vjeruju da je otmica imala etno-religijsku motivaciju.

Manji procenat ispitanika (17.8%) misli da su pripadnici vojske Republike Srpske oteli putnike zbog sumnje da ratuju na strani vojske Federacije BiH, dok 11.8% ispitanika vjeruje da su putnici oteti kako bi bili prisiljeni da ratuju za vojsku Republike Srpske.

Da li je Crna Gora učestvovala u napadu na Dubrovnik?

Većina ispitanika (51.6%) smatra da je Crna Gora učestvovala u napadu na Dubrovnik, dok manji dio (18.2%) vjeruje da nije učestvovala, a značajan broj ispitanika (30.2%) nije siguran u svoj odgovor ili nema dovoljno informacija da formira mišljenje (odgovorili su sa "Ne znam").

Ovi rezultati mogu odražavati postojanje podjeljenih mišljenja i nejasnoća među građanima o ulozi Crne Gore u događajima tokom rata u bivšoj Jugoslaviji, posebno u vezi sa napadom na Dubrovnik.

U pogledu pola, veći procenat muškaraca (55.9%) vjeruje da je Crna Gora učestvovala u napadu, u poređenju sa ženama (47.4%). Što se tiče starosti, primjećuje se tendencija rasta vjerovanja u učešće Crne Gore sa povećanjem starosti ispitanika, od samo 27.6% među onima od 18 do 24 godine, do 74.8% među onima starijim od 65 godina. Kada se posmatra nivo obrazovanja, ispitanici bez obrazovanja su najmanje skloni da vjeruju u učešće (16.7%) i imaju najveći procenat onih koji ne znaju (66.7%). Sa povećanjem nivoa obrazovanja raste i procenat onih koji vjeruju da je Crna Gora učestvovala, počev od 45.5% među onima sa osnovnim obrazovanjem, do 59.3% među onima sa višim obrazovanjem.

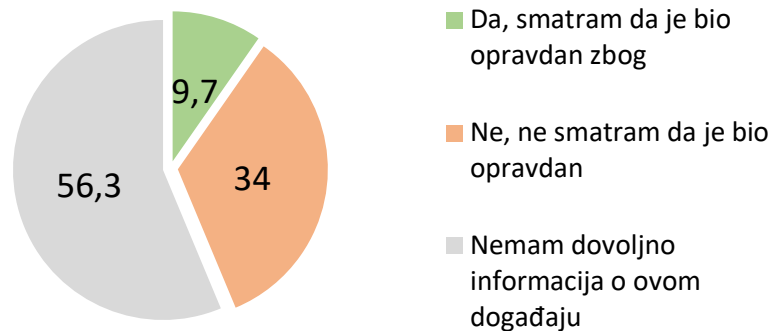
Kako ocjenjujete ulogu političkog rukovodstva Crne Gore i učešće pojedinaca iz Crne Gore, kao pripadnika JNA, u napadu na Dubrovnik tokom jugoslavenskih ratova 1991-1992?

	%
Političko rukovodstvo i pojedinci iz Crne Gore, kao pripadnici JNA, imali su značajnu ulogu u napadu na Dubrovnik, što odražava kombinaciju političkih odluka i individualnih akcija u kontekstu ratnih dešavanja	24
Učešće pojedinaca iz Crne Gore u napadu na Dubrovnik odražava prvenstveno njihovu pripadnost JNA, dok je uloga političkog rukovodstva Crne Gore bila ograničena i treba je razumjeti u kontekstu tadašnjih političkih struktura SFRJ	25.7
Ne znam dovoljno o ulozi političkog rukovodstva Crne Gore i učešću pojedinaca iz Crne Gore u ovom događaju da bih dao odgovor.	50.2

Ovi rezultati ukazuju na to da većina ispitanika (50.2%) ne zna dovoljno o ulozi političkog rukovodstva Crne Gore i učešću pojedinaca iz Crne Gore, kao pripadnika JNA, u napadu na Dubrovnik tokom jugoslavenskih ratova 1991-1992, da bi dali konkretan odgovor. Ovo može sugerisati postojanje opšte neinformisanosti ili nejasnoća među građanima kada je riječ o specifičnim ulogama i odgovornostima u ovom kontekstu.

Drugi najveći procenat ispitanika (25.7%) vidi učešće pojedinaca iz Crne Gore u napadu na Dubrovnik kao odraz njihove pripadnosti JNA, dok smatraju da je uloga političkog rukovodstva Crne Gore bila ograničena. Nešto manji dio ispitanika (24%) smatra da su političko rukovodstvo i pojedinci iz Crne Gore, kao pripadnici JNA, imali značajnu ulogu u napadu na Dubrovnik. Ovi podaci impliciraju da su političke odluke i individualne akcije zajedno doprinijele dešavanjima, odražavajući složenu dinamiku političkih i vojnih faktora u periodu jugoslavenskih ratova.

Da li je napad na Dubrovnik bio opravdan?

Većina ispitanika (56.3%) navodi da ne zna dovoljno informacija o napadu na Dubrovnik da bi mogli da formiraju mišljenje o njegovoj opravdanosti.

Samo mali dio ispitanika (9.7%) smatra da je napad bio opravdan, što ukazuje na relativno ograničenu podršku ideji da su postojali valjani razlozi za ovaj napad. Značajno veći procenat ispitanika (34%) smatra da napad na Dubrovnik nije bio opravdan.

Ovi rezultati odražavaju opštu tendenciju ka neodobravanju napada na Dubrovnik, uz istovremeno priznanje da veliki dio ispitanika osjeća nedostatak informacija potrebnih za formiranje utemeljenog mišljenja.

Među muškarcima, 11.8% smatra da je napad bio opravdan, dok 7.7% žena smatra napada opravdanim. Mlađe starosne grupe su manje sklone da smatraju napad opravdanim, sa 4.9% u grupi od 18 do 24 godine. Sa povećanjem starosti raste i procenat onih koji smatraju da napad nije bio opravdan, posebno među onima preko 65 godina, gdje je taj procenat 48.7%. Sa povećanjem nivoa obrazovanja, raste i procenat onih koji smatraju da napad nije bio opravdan, posebno među onima sa visokim obrazovanjem (38.9%).

Odgovori ispitanika koji smatraju napad na Dubrovnik opravdanim obuhvataju različite argumente, koji se mogu formulirati na sledeći način:

Neki ispitanici vjeruju da je napad bio odgovor na potencijalnu opasnost, smatrajući da bi u suprotnom Crna Gora bila napadnuta, ili da je napad na Dubrovnik bio preventivan čin zbog planiranog napada na Boku od strane Hrvata. Postoji mišljenje da je napad bio dio šireg sukoba, odnosno rat između jugoslovenske i hrvatske vojske, implicirajući da je JNA, u kojoj su služili i pojedinci iz Crne Gore, bila u ulozi odbrane. Neki ispitanici su naveli zaštitu stanovništva kao razlog, sugerišući da je napad izvršen da bi se zaštitilo stanovništvo koje je bilo izloženo riziku zbog rata ili akcija hrvatske strane. Argumenti kao što su "Jer su narušili jedinstvo države", "Jer su oni napali nas", i "Jer su tako stvorili svoju teritoriju" odražavaju percepciju da je napad bio odgovor na hrvatske akcije koje su ugrožavale jedinstvo i teritorijalni integritet tadašnje države. U odgovorima se navodi i da su motivi za napad bili odvajenje Hrvatske od Jugoslavije, progon Srba i napadi na vojsku, što su neki ispitanici identifikovali kao opravdanje za vojnu akciju.

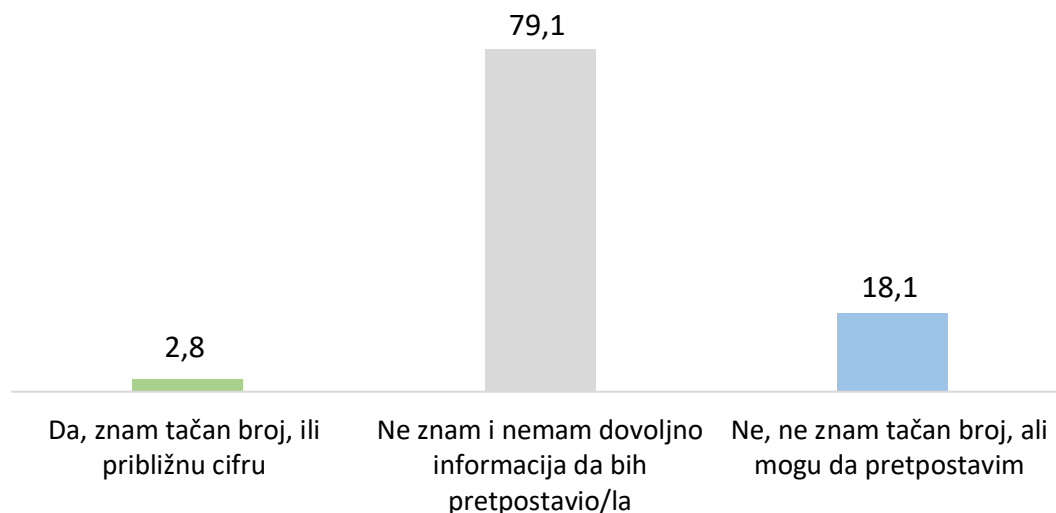
Odgovori ispitanika koji se *protive* napadu na Dubrovnik obuhvataju etičke, pravne i emocionalne argumente, koji se mogu formulirati na sljedeći način:

Mnogo ispitanika ističe da agresija na drugu državu nije opravdana, pogotovo kada je ta država već međunarodno priznata i kad se sukob vodi protiv civilnih ciljeva. Napad na Dubrovnik se osuđuje kao nepotrebna sramota, pogotovo jer je grad bio zaštićen pod UNESCO-m, što implicira da je trebalo poštovati njegov status bez obzira na ratne okolnosti. Neopravdanost napada se povezuje sa manipulacijom rukovodstva Srbije i tadašnjih crnogorskih lidera, implicirajući političku instrumentalizaciju vojnog djelovanja. Moralni argumenti kao što su "grijech za tu djecu" i "jer su nedužni stradali" ističu humanitarne posledice napada i patnju koju su trpjeli civili. Oспорava se napad zbog toga što je Dubrovnik bio dio suverene Hrvatske koja se već odvojila od Jugoslavije, a takođe se odbacuju teorije o planiranom napadu na Boku kotorsku kao neosnovane.

Mnogi odgovori se oslanjaju na princip da ni jedan rat ili napad ne može biti opravdan, naglašavajući pacifističku perspektivu i odbacivanje rata kao sredstva za rješavanje međunarodnih ili internih problema.

Neki ispitanici ukazuju na to da je napad bio u interesu tadašnje "Velike Srbije", a ne Crne Gore, te da su odnosi sa Hrvatskom bili dobri i da nije bilo razloga za napad.

Da li znate koliko je crnogorskih državljana učestvovalo u napadu na Dubrovnik?

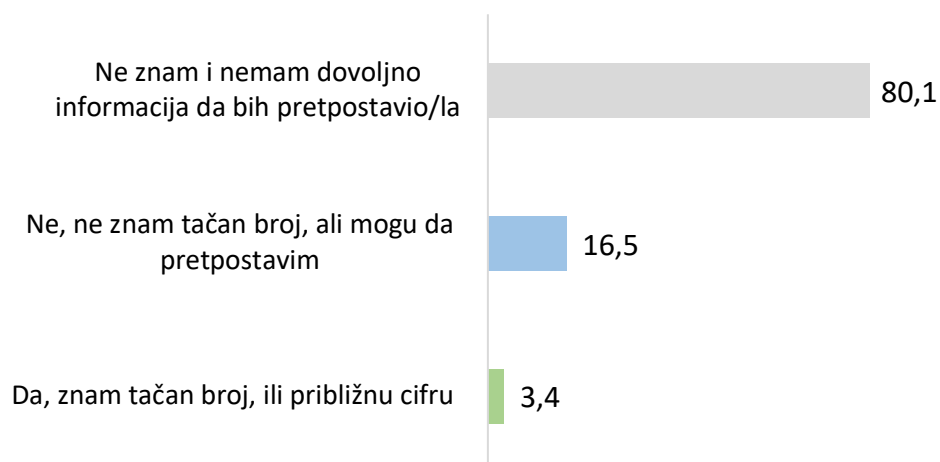
Ogromna većina ispitanika (79.1%) ne zna i nema dovoljno informacija da bi pretpostavila koliko je crnogorskih državljana učestvovalo u napadu na Dubrovnik.

Manji procenat ispitanika (18.1%) ne zna tačan broj, ali ima neku pretpostavku o broju učesnika. Samo veoma mali broj ispitanika (2.8%) tvrdi da zna tačan broj ili približnu cifru učesnika.

Ispitanici koji su odgovorili da znaju tačan broj ili približnu cifru crnogorskih državljana koji su učestvovali u napadu na Dubrovnik naveli su širok raspon brojki, od nekoliko stotina do nekoliko hiljada. Ovi brojevi su veoma različiti i pokazuju da ne postoji konsenzus ili jasno razumijevanje o stvarnom obimu učešća. Navedeni brojevi variraju od 18 do 13.000, što može odražavati individualne percepcije, pretpostavke ili informacije do kojih su ispitanici došli putem različitih izvora.

Cifre od strane ispitanika koji pretpostavljaju koliki je broj crnogorskih državljana učestvovao u napadu na Dubrovnik variraju u izuzetno širokom rasponu, od nekoliko desetina do desetina hiljada.

Da li znate koliko je crnogorskih državljana poginulo tokom napada na Dubrovnik?

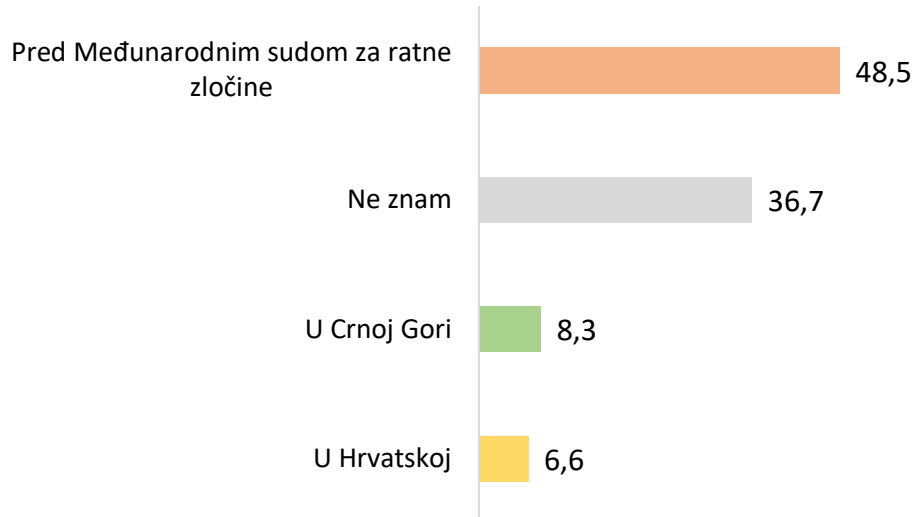
Najveći dio ispitanika (80.1%) priznaje da ne zna i da nema dovoljno informacija da bi napravio pretpostavku o broju poginulih crnogorskih državljana učesnika u napadu na Dubrovnik

Veoma mali procenat ispitanika (3.4%) tvrdi da zna tačan broj ili približnu cifru poginulih crnogorskih državljana koji su učestvovali u napadu na Dubrovnik. Brojke se kreću u rasponu od 10 do 1600. Prosjek ovih brojeva je približno 658. Ovi izračunati podaci pokazuju širok raspon i varijabilnost u brojkama koje su ispitanici naveli, kao i relativno visok prosjek koji može biti rezultat nekoliko većih brojeva u nizu.

Nešto veći procenat ispitanika (16.5%) nema tačan broj, ali ima neku pretpostavku. Cifre od strane ispitanika koji pretpostavljaju koliki je broj crnogorskih državljana učestvovao u napadu na Dubrovnik variraju u izuzetno širokom rasponu, od nekoliko desetina do desetina hiljada.

Da li crnogorskim državljanima optuženim za ratne zločine počinjene prilikom napada na Dubrovnik treba suditi u Crnoj Gori ili u Hrvatskoj ili pred Međunarodnim sudom za ratne zločine?

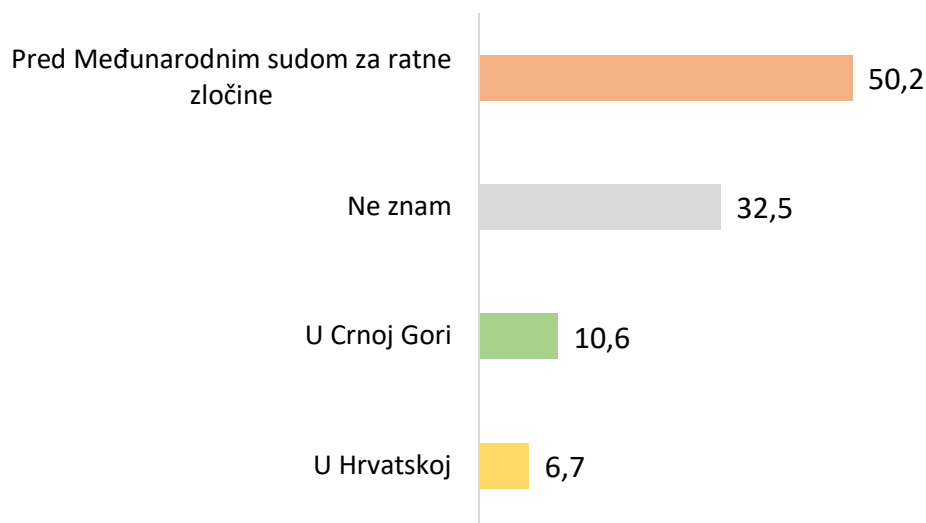
Ovi rezultati pokazuju da skoro polovina ispitanika (48.5%) smatra da crnogorskim državljanima optuženim za ratne zločine počinjene prilikom napada na Dubrovnik treba suditi pred Međunarodnim sudom za ratne zločine. Ovo mišljenje može odražavati vjeru u nepristrasnost i autoritet međunarodnih institucija u odnosu na nacionalne sudove te želju za međunarodno priznatim standardima pravde.

Manji procenat ispitanika se odlučuje za suđenje u nacionalnim sudovima, sa 8.3% koji veruju da suđenje treba biti u Crnoj Gori i 6.6% koji misle da bi suđenje trebalo biti u Hrvatskoj.

Značajan dio ispitanika (36.7%) nije siguran ili ne zna gde bi suđenje trebalo da se odvija, što može odražavati nedostatak informacija o pravnom postupku ili neodlučnost po pitanju najboljeg pristupa za postizanje pravde u ovim složenim slučajevima.

Muškarci (49%) i žene (48.1%) imaju slične stavove. Interesantno je da se sa povećanjem starosti ispitanika povećava i procenat onih koji preferiraju međunarodni sud, sa 47.2% među najmlađima (18 do 24 godine) do 59.7% među najstarijima (preko 65 godina) i među onima sa visokim obrazovanjem (45.1%).

Da li za mučenje crnogorskih državljana u splitskom logoru Lora, hrvatskim državljanima optuženim za ratne zločine treba suditi u Crnoj Gori ili u Hrvatskoj ili pred Međunarodnim sudom za ratne zločine?

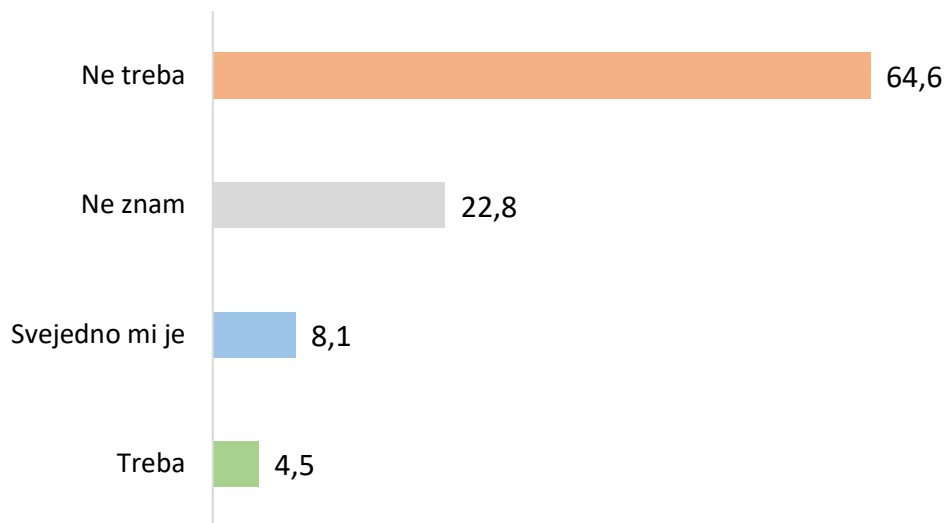
Većina ispitanika (50.2%) smatra da hrvatskim državljanima optuženim za ratne zločine počinjene u logoru Lora treba suditi pred Međunarodnim sudom za ratne zločine.

Manji dio ispitanika (10.6%) vidi Crnu Goru kao odgovarajuće mesto za suđenje, što može implicirati želju da se pravda sprovede blizu mesta gde žive žrtve ili njihove porodice, ili gde postoji veća svijest o kontekstu zločina. Još manji procenat (6.7%) misli da suđenje treba da se odvija u Hrvatskoj, što bi moglo ukazivati na mišljenje da bi trebalo da se suoče sa pravdom u svojoj domovini, gde su zločini i počinjeni.

Značajan broj ispitanika (32.5%) nije siguran ili ne zna gdje bi suđenje trebalo da se odvija.

Većina ispitanika se izjasnila da bi trebalo suditi pred Međunarodnim sudom za ratne zločine, sa 50.7% muškaraca i 49.8% žena koji podržavaju ovu opciju. Zanimljivo je da se veći procenat muškaraca (13.2%) izjasnio za suđenje u Crnoj Gori, u poređenju sa ženama (7.9%). U pogledu starosti, najstariji ispitanici (preko 65 godina) najviše favorizuju međunarodni sud (58%), dok najmlađi (od 18 do 24 godine) imaju najmanju sklonost ka bilo kojoj opciji, sa relativno visokim procentom neodlučnih (33.3%). Kada se posmatra obrazovanje, oni sa osnovnim obrazovanjem imaju najveću tendenciju za suđenje u Crnoj Gori (12.7%), dok oni sa višim i visokim obrazovanjem imaju sličan stav kao i većina, favorizujući međunarodni sud. Takođe, postoji značajan procenat neodlučnih među svim nivoima obrazovanja.

Da li na javnim funkcijama u državi treba da budu osobe koje su vršile ratne zločine ili podržavaju one koji su vršili ratne zločine?

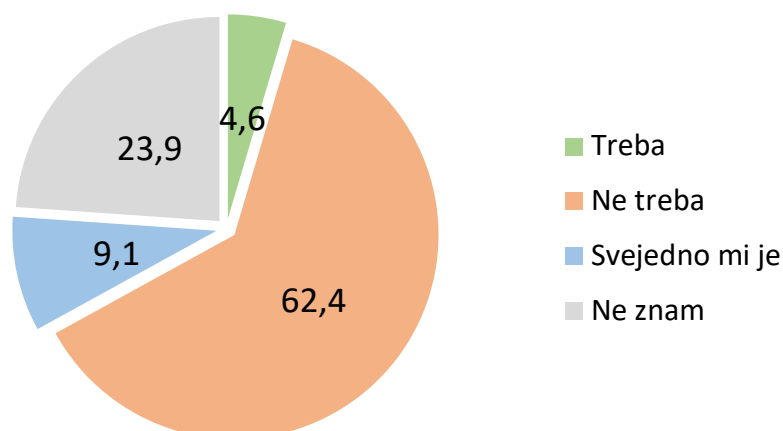
Rezultati ankete jasno pokazuju da većina ispitanika (64.6%) smatra da osobe koje su vršile ratne zločine ili podržavaju one koji su vršili ratne zločine ne treba da budu na javnim funkcijama u državi, dok manji procenat ispitanika (4.5%) misli da takve osobe treba da budu na javnim funkcijama. Grupa ispitanika koja je izrazila stav "Svejedno mi je" (8.1%) možda ne vidi direktnu vezu između prošlih akcija pojedinaca i njihove sposobnosti da obavljaju javne funkcije, ili su možda apatični prema političkim i etičkim pitanjima u svojoj zemlji. Značajan broj ispitanika (22.8%) nije siguran ili ne zna kako da odgovori na ovo pitanje, što može odražavati nedostatak informacija, neodlučnost ili nezainteresovanost za politička i moralna pitanja povezana sa ratnim zločinima i javnim službama.

Većina ispitanika, bez obzira na pol, smatra da takve osobe ne treba da budu na javnim funkcijama (muškarci 67.2%, žene 62%).

Po starosnim grupama, najveći procenat onih koji smatraju da ne treba je među ispitanicima od 35 do 44 godine (68%), dok najmlađi (od 18 do 24 godine) imaju najveći procenat neodlučnih (31.7%).

U odnosu na obrazovanje, oni sa višim i visokim obrazovanjem su najviše protiv (62.7% i 69%), dok je najviši procenat onih koji ne znaju među ispitanicima bez obrazovanja (33.3%).

Da li na javnim funkcijama u državi treba da budu osobe koje podržavaju one koji su vršili ratne zločine?

Većina ispitanika (62.4%) jasno smatra da osobe koje podržavaju one koji su vršili ratne zločine ne treba da budu na javnim funkcijama u državi, dok 4.6% ispitanika misli da je prihvatljivo da takve osobe budu na javnim funkcijama.

Grupa ispitanika koji su izrazili stav "Svejedno mi je" (9.1%) možda ne vidi značajnu povezanost između podrške ratnim zločinima i sposobnosti obavljanja javnih dužnosti, ili možda pokazuju apatiju prema političkim i moralnim standardima.

Značajan broj ispitanika (23.9%) nije siguran ili ne zna kako da odgovori, što može odražavati nedostatak informacija ili neodlučnost oko ovog složenog pitanja.

Većina ispitanika, kako muškarci (64.5%) tako i žene (60.3%), smatra da takve osobe ne treba da budu na javnim funkcijama.

Po starosnim grupama, najveći procenat onih koji se protive nalazi se među ispitanicima preko 65 godina (68.9%), dok je najveća neodlučnost među najmlađima, od 18 do 24 godine (29.3%).

Što se tiče obrazovanja, najmanje podrške za takve osobe na javnim funkcijama pokazuju oni sa visokim obrazovanjem (2.7%), dok najviše neodlučnosti ima među ispitanicima bez obrazovanja (33.3%).

PREPORUKE

Edukacija i informisanje: S obzirom na značajan broj građana koji su neutralni ili nezainteresovani za teme ratova iz 90-ih, preporučuje se organizacija edukativnih programa i radionica koji će građanima pružiti objektivne informacije o događajima iz tog perioda.

Promocija regionalne saradnje: Podrška građana za regionalnu saradnju u procesuiranju ratnih zločina je evidentna. Preporučuje se jačanje inicijativa koje promovišu regionalnu saradnju, posebno u oblasti pravde i pomirenja.

Podrška žrtvama i svedocima: Važno je osigurati adekvatnu podršku žrtvama ratnih zločina i svjedocima, kako bi se olakšalo njihovo suočavanje s prošlošću i omogućilo im da ispričaju svoje priče. Dodatno, potrebno je intezivirati borbu protiv nekažnjivosti, uzimajući u obzir izražene stavove građana koji naglašavaju potrebu za odgovornošću svih pojedinaca.

Uključivanje mlađih generacija: Mlađe generacije imaju ključnu ulogu u izgradnji mira i pomirenja. Preporučuje se razvijanje programa koji će mladima pružiti priliku da se upoznaju s prošlošću, ali i da aktivno doprinesu izgradnji bolje budućnosti.

Promocija dijaloga: Potrebno je organizovati forume i panele na kojima će građani imati priliku da otvoreno razgovaraju o ratovima iz 90-ih, izraze svoje stavove i čuju različite perspektive.

Jačanje institucija pravde: Uočava se značajan broj građana koji izražava nedostatak povjerenja u efikasnost tužilaštva u procesuiranju predmeta. Stoga se ističe potreba za jačanjem kapaciteta pravosudnih institucija, kako bi se ispunila očekivanja građana u vezi sa sprovođenjem pravde.

Kreiranje memorijalnih centara: Preporučuje se osnivanje memorijalnih centara ili muzeja koji će odavati počast žrtvama ratova, ali i služiti kao mjesta edukacije i sjećanja na događaje iz tog perioda.